

ХРИСТО БОТЕВ И ПОЗНАВАТЕЛНИЯТ КРЪГОЗОР НА СЪВРЕМЕННИТЕ СТУДЕНТИ ЗА ЕВРОПА

Изследователски разказ за един познавателен подвиг
и за една познавателна недостатъчност

Синто Юлзари

Русенски университет „Ангел Кънчев“

Резюме. В материала е представена характеристика на един „портрет“ на познавателния кръгозор на съвременните студенти за Европа. За информационна основа при формулирането на показателите на изследването са използвани част от европейските знания на българския революционер, поет, публицист и журналист Христо Ботев, демонстрирани от него в средата на XIX век. В продължение на 11 учебни години са изследвани 1312 студенти в редовна и задочна форма на обучение. В резултат на анализа на данните от изследването са формулирани изводи за качеството на техните европейски знания в три съдържателни области – „История“, „Култура“ и „Терминология“. Направен е опит да се очертае авторово мнение за причините, предизвикали сравнително неблагоприятния вид на познавателния кръгозор на изследваните студенти за Европа.

Keywords: European cognitive outlook; cognitive achievement; cognitive insufficiency

*„Само разумният и братският съюз между народите
е в състояние... да въдвори истина, свобода,
братство, равенство и щастие на земното кълбо.“
Христо Ботев, в-к „Знаме“, бр.14, 2 май 1875 г.*

Въведение

Темата на този материал е свързана с Европа. Неговата ключова дума е „Европа“. Казано по-точно, в него ще бъде разгледан един от проблемите на съжителството и взаимоотношенията на нас, българите, с Европа. Същата тази Европа, която, искаме или не искаме, за добро или за лошо, е вече не само желание, надежда и илюзия, а ежедневие, актуалност, злободневност и реалност. Реалност, имаща много и различни измерения – политически, идеологически, икономически, институционални, етнически, верски и какви ли още не.

Обект на конкретното изследване е един културологичен, цивилизационен и по-важното – образователен аспект на битието и съзнанието ни във връзка с нашата принадлежност към Европа. Става дума за познанието ни за европейската история и култура, като част от нашата собствена култура. След като сме влезли в Европа и дай боже, равноправно присъстваме в нея, след като, както другите, така и ние постепенно и невъзвратно се припознаваме като европейци, доколко сме информирани за нейното минало и настояще, доколко сме ориентирани в нейните културни ценности, доколко познаваме и как оценяваме нейния натрупан във времето цивилизационен опит? Това особено много засяга съвременните млади българи, тъй като огромна част от тях обричат себе си на една екзистенциална обвързаност с Европа, разчитат на нейната материална и морална подкрепа, солидарност и съчувствие. Така че според нас твърде актуален изглежда интересът доколко младите българи познават същата тази Европа, към която житейски се стремят и изпитват трогателна готовност да посветят битието си на нея, заменяйки го с това в собствената си Родина.

„Човек има само един тиранин – незнанието.“
Виктор Юго

Цел и концепция на изследването

Във връзка със споменатия преди малко интерес решаваме да формулираме следната **цел** на изследването си: да се диагностицира познавателният кръгозор за Европа на днешните студенти от различни възрасти и образователно-квалификационни степени, като за информационна база за неговото представяне и анализ се вземе европейското познание на Христо Ботев, кодирано в семантиката на определени езикови знаци, използвани от него в творчеството му. По тази причина още в заглавието на предлагания материал са застъпени като съдържателни аспекти, от една страна, Христо Ботев, а от друга – съвременните студенти. По-надолу, при изясняването на тактиката на изследването, ще бъде хвърлена светлина върху връзката между двата аспекта.

Концептуалната изследователска идея, произтичаща от така формулираната цел и функционираща като основна задача на изследването, е да направим опит за оформяне на определен статистически валиден „портрет“ на европейския познавателен кръгозор на изследваните от нас съвременни студенти. Видът на този „портрет“ ще зависи от това какъв обем и качество от знания за Европа демонстрират те, когато под формата на вербален тест им бъде зададена за разпознаване определена система от семантични знаци, съдържащи информация за Европа и идентифициращи тяхната (на студентите) ориентация в същата тази информация. Така бихме достигнали до изводи за позитивите и негативите, качествените и количествените приоритети, достиженията и недостатъците, акцентите и дефицитите, съдържателно характеризиращи

европейския познавателен кръгзор на днешните наши студенти. По такъв начин се надяваме, че ще успеем да очертаем характеристиката на концептуално заложения „портрет“ на същия този познавателен кръгзор.

Във връзка с казаното по-горе, в същността си нашето изследване е познавателно, доколкото неговият предмет е европейското познание на студентите. В този контекст сме длъжни да обосновем изследователската си тактика поне с две основополагащи постановки: едната, психологическа – за единството между мислене и език, и другата, психолингвистична – за езика като материална форма на познанието. С други думи, изследователската ни тактическа презумпция се състои в това по отговорите на изследваните лица (език) да диагностицираме и анализираме познанието им за Европа (мислене), с което в изследователски план да оправдаем смисъла на споделяната вече концептуална идея. Известно ни е, че по никакъв начин няма да „открием топлата вода“ с това, че основаваме изследователската си тактика върху единството между познание и език. Просто ни се иска предварително да уточним, че макар и в замисъла си изследването ни да е познавателно, доколкото релацията „език – познание“ характеризира човешкото личностно развитие, ние сме задължени да внесем езиков аспект в предстоящия анализ на Христо Ботев и нашите студенти като главни персонажи според темата на настоящата разработка. Ясно е, че това ни задължава закономерността, кодирана в съдържанието на споменатата преди малко релация.

Реализирането на концептуалната идея, на формулираната цел, както и на загатнатата от нас изследователска тактика, изисква изследователският ни „разказ“ да се развие в две „сюжетни линии“ със свои герои и времена на протичане. (Становището си за двете „сюжетни линии“ сме представили в предишни наши публикации – С. Ю., 2007 г. и С. Ю., 2008 г. Поради тази причина тук накратко ще представим мнението си по този въпрос.) Герои на първата „сюжетна линия да обосновем са днешните наши студенти, живеещи и подвластни на съвременната реална действителност, а светлият образ на Христо Ботев, живял в средата на XIX век, в годините на Българското възраждане, е възплътен във втория „сюжетен герой“. Далече сме от мисълта да правим някаква претенциозна литературна, историческа или публицистично-художествена интерпретация на двете „сюжетни линии“ – това съвсем не е в нашите компетенции. Но все пак, след като става дума за сравнително изследване, определено като такова още в неговата тема и цел, няма как да не очертаем една кратка и сбита характеристика на героите от двете „сюжетни линии“ и на времената, в които те живеят. В противен случай рискуваме предстоящият количествен и качествен анализ на емпиричните данни да бъде идейно и логически необоснован.

Доколкото ще изследваме европейския познавателен кръгзор на днешните студенти, нека, на първо място и доколкото можем, да формулираме един

кратък коментар за самите тях и времето, в което живеят. Не бихме искали и не мислим, че сме в състояние, както вече заявихме, да правим задълбочени исторически, политически, икономически или социологически анализи на съвременното ни, част от което са самите изследвани от нас студенти. Не можем обаче да не отбележим тенденциите на тревожност, нестабилност и противоречивост в това наше съвремие. Ние сме очевидци как в него се преплитат глобализация с разединеност в национален и държавен план, обществен мултикултурализъм с ограничаваща личността цивилизационна маргиналност, междуетническо взаимодействие, сътрудничество и доверие с верско, битово, езиково, обредно и личностно дезинтегриране, градивно междучовешко общуване с първосигнално социално самоидентифициране, премахване на географски и езикови граници между държави с издигане на стени и бариери между тях, социална и национална солидарност, близост и общност с явна нетърпимост, дистанцираност, дори и омраза на етническа основа, придобиваща огромни размери миграция поради житейска безпътница и човешко нещастие с възмутителен, жесток, варварски и граничещ с безумието тероризъм поради властващ религиозен фанатизъм, обезценяващ из основи смисъла на човешкия живот, отваряне пред младото поколение на световния трудов и образователен пазар с поставянето на условности и ограничаващи изисквания за неговото достигане. Не е наш проблем да даваме оценки или присъди, но това са фактите и няма как очите ни да останат затворени за тях. Всичко това, а и какво ли още не, се случва в съвременна Европа. Същата тази реална и актуална за всички ни Европа, която се изживява от днешните млади българи като мечта или разочарование, надежда или отчаяние, сбъднат сън или фалшив мираж.

Но да се върнем на нашите студенти. Те са тук. Те по някакъв начин и по някакви свои, известни само на тях причини, са станали част от системата на висшето образование в България, с което са афиширали предпочитание, упование и уважение към нея. Те все още не са достигнали до Европа, което не означава, че една част от тях не желаят да са там. Те засега наистина не са екзистенциално обвързани с нея, което също не означава, че нямат намерението и очакването това един ден да се случи, като получат от нея съчувствие, подкрепа, солидарност и поле за изява. Това знаят само те. Само те могат да решават за себе си и това е тяхна ненакърнима лична привилегия. Ние нито трябва, нито знаем как, нито сме в състояние да решаваме вместо тях. Това не е наша работа. Само можем да констатираме, че нашите студенти са категорично олицетворение на образа на съвременния млад българин – те се възпитават и образуват у нас, но разбира се, не всички искат да се идентифицират като европейци и като хора на света. И не можем да не признаем, че те, младите хора – наши студенти, в човешки и личностен план, имат пълното право на това.

След тази непълна, кратка и повърхностна характеристика на актуалната обстановка в Европа и на нейното място в съзнанието и преживяванията на студентите ни, нека се върнем на темата. Тя изисква да поставим съдържателния акцент на изследването си не върху Европа изобщо, а върху езиковото и още повече – върху познавателното им отношение към нея. Това ни задължава във вид на теоретична обосновка да направим кратък анализ на релацията „човешка култура – език – познание“. Надяваме се, че той би ни послужил като методологична основа при обсъждането на емпиричните данни от изследването.

Тезисно казано, езикът е вид култура, тъй като, бидейки система от семантични знаци, е носител и отражение на човешката култура изобщо. Познаването на езика означава познаване на културата, отразена в този език. От друга страна, самото развитие на езика е белег и показател за културното развитие на човечеството. Но доколкото лингвистиката нито ни е специалност, нито е предмет на настоящото изследване, нас повече ни занимават психологическите нюанси на езиковото общуване, и по-точно как в психически план словото на индивида отразява интериоризираното от него познание. Конкретната личност (в случая – личността на всеки изследван от нас студент) чрез езиковото си поведение изразява отношението си както към собствената, така и към общочовешката култура. Езикът по такъв начин е психически обоснована особеност и критерий за индивидуалното културно развитие, доколкото е средство за изразяване на овладяното от личността знание и за презентирание на субективните интелектуални възможности за неговото осмисляне и използване. Продължавайки кратката си теоретична обосновка, трябва да обобщим, че съзнанието на всеки индивид, особено във възрастта на нашите студенти, е нормално „натоварено“ с определен „информационен багаж“, съдържа в себе си определен кръг познание. В същото време, важна личностна характеристика на индивида е това, че в процеса на езиковото си общуване в социума той борави с определен набор от езикови знаци, богатството или бедността, точността или неточността, задълбочеността или повърхностността на които отразяват характеристиката на познавателния му кръгзор, както и способностите му словесно да изрази пред хората около себе си постигнатите от него познавателни постижения. Вследствие на това непредизвикваща съмнение закономерност е, че собствено формираният познавателен кръгзор определя съдържателната структура на езиковия арсенал, чрез който личността представя себе си.

В контекста на това съгласуване в психически план между знание и език, емпиричните данни от нашето изследване, отразени във върното, полувърното или невярното съдържание на словесните отговори на студентите ни, ще демонстрират степента на европейското им познание, т.е. анализът на резултатите от изследването ще може да очертае характеристиката, „портрета“

на техния европейски познавателен кръгозор, което е и същността на нашата изследователска презумпция.

След тази теоретична обосновка нека се върнем на първата сюжетна линия и на езиковите и познавателните особености на съвременните наши студенти, като основен „образ“ в нея. В езиков аспект, времето, в което те живеят, се характеризира с мощното, тотално и безвъзвратно навлизане на европейските, и главно на английския, езици като специфична особеност на съзнанието и поведението на младите хора, едва ли не като психическа закономерност на тяхното личностно и социално развитие. Използването на европейската лексика се е превърнало в характерен елемент на словесното им поведение. Този очевиден и актуален процес на промени в езика на съвременните млади хора проф. Тодор Бояджиев сполучливо определя като „английско езиково цунами“ (виж: Международна конференция на БАН за националния език през м. юни, 2005 г.). „Всяко поколение си има своята революция“ – казва американският президент Роналд Рейгън. Може би езиковата „англофилия“, привързаността към английския език и зависимостта от него, е един от аспектите на собствената им личностна „революция“, която изживяват днешните млади българи – това отново е въпрос на тяхно ненакърнимо право на личен избор. Естествено, в обществен план, по отношение на състоянието на „чистотата“ на родния език, английските езикови заемки е възможно да носят както позитиви, така и негативи, да водят както към развитие и усъвършенстване, така и към плашещо обедняване, обезличаване, отнемане на част от типичността и специфичността на българската реч. С други думи, съществуват неизбежни нюанси в това как „бушува“ у нас „езиковото цунами“ – дали като фактор за отдалечаване и отчуждаване на младите хора от оригиналността и неповторимостта на родния език, или като средство за тяхното езиково, мисловно и поведенческо приобщаване към света. А може би и двете?

От една страна, не би представлявало изненадваща констатация това, че предимно английски думи, изрази и метафори са влезли трайно в разговорното слово на днешните млади българи, станали са негова органична характеристика. Днес младите ни съвременници не казват „съжالياвам“, а „сори“, не казват „довиждане“, а „бай“ или „чао“, не казват „добре“, а „ОК“, не молят с „моля“, а с „плийс“, не благодарят с „благодаря“, а с „тенк ю“, не казват „момиче“, а „гърл“, не казват „мила“ или „скъпа“, а „дарлинг“, не се обясняват в любов с „обичам те“, а с „ай лав ю“ и т.н., и т.н. Тези и още много други чуждици с поелементарно или по-възвишено, с по-булевардно или по-интелигентно звучене естествено ни е приело като нормална и естествена форма на езиково изразяване на младото поколение и като необратим езиков факт. Друг е въпросът, че този факт няма как да не нарушава „хигиената“ на родния език, да не отнема от колорита на българското слово, да не засяга неговата неповторимост, типичност и оригиналност. Кой знае, може би това е една от цените на съзнателното

и поведенческото глобализиране и интернационализиране на младите българи, може би това е една от драматичните неизбежни жертви, които трябва да направи българският език, за да станат те хора на света. Не искам да изпадам в ролята на отчаян нихилист, назадничав пуритан или хленчещ песимист, но за мене това обедняване на българското слово откъм самобитност и чистота е най-малкото тревожно. Знаем, че не тук е мястото за лирични отклонения или патетични излияния, но понякога, когато се заслушам в речта на младите хора наоколо, една мисъл се загнездва в съзнанието ми – нима са забравени, нима са загубили значението си, нима вече нямат смисъл думите на един велик българин: „Език свещен на моите деди,/ език на мъки, стонове вековни,/ език на тая дете ни роди/ за радост не – за ядове отровни“. Нима не ние сме длъжни да отговорим на неговия въпрос: „...Вслушал ли се е някой досега/ в мелодията на твоите звуци сладки?“. Някой трябва, някой е длъжен да припомня емблематичните Вазови думи на днешните млади българи, но за жалост, изглежда или не го прави, или не го прави добре. И това е още по-тревно.

Няма как да не отбележим, че от друга страна, може и да няма драма с разумното и рационално навлизане на английската лексика в българския език. Това е факт, който има градивно, развиващо, конструктивно значение за живота и дейността на младите ни съвременници. Безусловно е ясно, че владенето на европейски езици, и най-вече на английски, е несъмнена тяхна потребност, решаваща необходимост за много неща – за справянето им с електронната техника и апаратура, за явяването им на интервюта и конкурси, за ползването на комуникационните технологии, за виртуалното им движение в безкрайното информационно пространство, за четенето и осмислянето на специализирана или художествена литература, за общуването с колеги, съмишленици и сътрудници от чужбина, за уреждането на битието си във от собствената си Родина и за какво ли още не. Няма съмнение, че никога не може да върне времето назад, а ползването на чужди езици от младите хора е неотменима негова повеля. Въпросът е това да не е за сметка на отдалечаването, подценяването и отчуждаването от родния български език.

Нас обаче, в изследователски план, ни интересува друг въпрос. Накратко, след като нашите студенти, като достойна част от своето българско поколение, владеят и ползват европейски езици, след като се стремят към материалните, екзистенциалните и интелектуалните достойнства на Европа, доколко познават нейните исторически, културни и социални ценности. Владенето от тях на европейската лексика е останало на прагматично и елементарно житейско ниво или отразява познаването и отношението им към европейската цивилизация, създавана и съхранявана от много поколения през вековете. С други думи, въпросът за нашето изследване е дали европеизирането на нашите студенти означава покритие и хармония между бораването с европейските езици и притежаването на определен познавателен кръгзор за Европа.

С усещане за болка и тъга, но и с чувство за национална гордост, пристъпваме към разглеждането на втората „сюжетна линия“ на нашия изследователски разказ. В нея ще стане дума за познавателния подвиг на Христо Ботев и за времето, в което той го е извършил. Не искаме да започваме със суперлативи анализа на този подвиг, но ни се иска в началото да споделим една мисъл на Едит Уортън (американска писателка от втората половина на XIX и първата половина на XX век). Тя казва: „Има два начина да излъчваш светлина: да бъдеш свещ или огледало, в което тя се отразява“. Светлината на Ботев се е отразявала в огледалото на народа му. Ботевата свещ е горяла и изгоряла в името на по-доброто и по-справедливо бъдеще на този народ.

Пак ни се иска да не се задълбочаваме в исторически, икономически, политически или социологически анализи, но не можем да не споменем, че времето, в което е живял Ботев е било за народа му най-малкото противоречиво, динамично и тревожно. Време, определяно като Българско възраждане, но и време на все още ширеща се народна безизходица, изостаналост и чужда зависимост. Време, което самият Ботев, осъзнаващ борческото си безсилие, метафорично определя като „...царство кърваво, грешно,/царство на подлост, разврат и сълзи/ царство на сълзи – зло безконечно!...“ („Борба“). Средата на XIX век – времето на съзнателния живот на Ботев – е време, белязано за българския народ с мащабни разминавания между неговия и европейския начин на живот, с все още ширеща се патриархалност на българския бит, маргиналност на социалното му всекидневие, липса на възможности за комуникация и обмен на идеи в обществото, набиращ скорост, но все още бавен темп на производствено усъвършенстване и прогрес, слаба информираност и ориентираност в постиженията на европейската техническа и научна мисъл и в европейските технологични иновации, качество на живот на българина, общо взето, драматично зависещо от политическите решения и законите догми на властимащи хора и институции, стоящи над българския етнос, но нямащи нищо общо с неговите реални потребности и проблеми. Българският език, от своя страна, въпреки усилията да съхрани своята чистота и идентичност, е подчертано зависим, пропит и изпълнен с турска, гръцка и руска лексика. Трудно, представяме си колко много трудно, е било на българското народностно съзнание, на българския познавателен кръгозор да излязат от битовизма и маргиналността на собственото си битие, да надскочат предопределената си ограниченост и да се доближат до културата на Европа и света. В същото това време, същият онеправдан български народ, в същите тези години и много, много преди тях, е успял да опази собствената си етническа неприкосновеност и неповторимост, съхранил е обичаите си, празниците си, традициите си, цялата си богата обредна система, неповторимите си наративи, типичния си великолепен фолклор. Същият този български народ, в същите тези години на „...зло безконечно“ и за сметка на материалното си благоденствие, строи

църкви, читалища, училища, за да просвети децата си, да отвори ума и сърцата им към знанието, културата и духовния прогрес. В тези драматични години из средите на този изстрадал, материално и духовно мачкан, но несломен народ, се раждат едни българи – наричаме ги различно: будители, просветители, възрожденци – които чрез собствените си образи, олицетворяват „...нравственото величие на Възраждането...“ (Иван Хаджийски, „Оптимистична теория за нашия народ“), които, докоснали се до светлината на знанието, открили за себе си неговата сила и смисъл, чрез дейността си и с апостолска страст се стремят да извадят народа си от блатото на духовната бедност, да го освободят от оковите на интелектуалната ограниченост и да му покажат, че има и друг свят – свят на култура, на идеи, на прогрес, свят на стремеж за личностно усъвършенстване, свят на създадени, съхранени и развивани през вековете цивилизационни ценности.

Всред имената на тези велики български мъже блести звездата на един още по-велик – Христо Ботев. В нашия случай нас не ни занимава Ботев родолюбецът, мъченикът, патриотът, бунтарят, революционерът. Не че не е бил такъв и че ние не знаем това. Интересува ни друга страна от личността му. Но кой всъщност е Ботев? Историци, литератори, езиковеди, публицисти търсят отговори на този въпрос, като напоследък се намират и такива, които в позитивен или негативен контекст съвсем не се вписват в традиционните представи за неговата личност. Ние си поставяме друг въпрос. Как така, отнесено към трагичното за народа му и за собственото му битие време, Ботев демонстрира знания за недостижимата за него Европа, които по своя обем и задълбоченост са равностойни на подвиг – познавателен подвиг? Точно така, знания, равни на подвиг! Аз използвам това определение не само и не толкова в знак на преклонение, а защото за мене Ботевият познавателен подвиг е неоспорим факт, който ще се опитам да докажа.

Същият този Ботев, роден и израсъл в поробена България, учил и недоучил в Русия, работил и творил в Румъния, но страдал и тъгувал за българския си народ. Ботев, който след кратко учителстване в родния си град бяга от него, за да не се върне никога, подгонен, защото с революционните си идеи „мътил“ главите на калоферци. Ботев е бежанец, емигрант, изселник, невъзращенец, скиталец, стъпките на когото са отеквали в села и градове на Русия, Южна Бесарабия и Румъния. Ботев е учител, словослагател, коректор, преводач. Ботев е автор на учебник, публицист и журналист, пишещ статии, художествена проза, коментари, дописки, писма, памфлети, епитафии, „символ-верую“, литературен, социален и политически критик, фейлетонист, безжалостно осмиващ чужди и свои народни мъчители. Ботев е поет както на революционния патос и бунтарския гняв, така и на лиричните откровения и нежните чувства.

Как, откъде, от какво този Ботев е черпил информация, трупал е знания за физически и материално далечната и недостъпна за него Европа? Ботев, който

прекарва целия си съзнателен живот в чужбина, където не е имал нито постоянен адрес, нито удобен собствен дом, нито уютен работен кабинет, където битието му е стигало до екзистенциалното дъно. Той не е разполагал с радио и телевизия, а единствените му информационни източници са били вестниците, книгите, библиотеките, доколкото ги е имало, беседите с прогресивни за времето си личности. Кракът на Ботев никога не е стъпвал в Европа, с изключение на отиването му за кратко до Белград. За него Европа е останала една илюзия, недокосната от сетивата, но осъзната от мисълта му. Как на фона на всичко това този Ботев демонстрира европейско познание в титанични размери? Загадка! Загадка, която едва ли някога мисълта и въображението ми ще може да реши. Четох биографията му, четях и препрочитах трите тома на събраните му съчинения и направих скромни опит да отдели езиковите знаци, които е оставил в творчеството си за европейския си познавателен кръгозор (приложение №1). Получи се списък от 167 семантични знака (без повторенията на някои от тях). 167 доказателства (а може да са и повече) за знанията за Европа на една невероятна личност. 167 свидетелства за познанието на този недостижим за времето си интелект относно европейските исторически събития, култура, личности, артефакти, терминология.

Сега и тук ние, европеизиращите се българи, ние, хората на електронния, информационния, комуникационния XXI век, ние, чието съзнание е облъчено от какви ли не медии, ние, владеещите европейски езици, ние, отиващите и връщащите се от Европа когато и както поискаме, ние сме тези, които, за да разберем и осъзнаем европейското знание на идващия от трагичната за България среда на XIX век Христо Ботев, сме принудени да ровим и търсим в речниците за чужди думи, тълковния речник, енциклопедиите, справочниците, в какви ли не информационни сайтове и канали, в Уикипедия. Как е станало това? А има и нещо друго. Ботев не е използвал европейските си знания от суета или снобизъм, от фалшива интелектуалност или стремеж за самоизтъкване. Той е разбирал и осъзнавал тези знания, логически, убедено и смислено е боравил и импровизирал с тях, превръщал ги е в образи, символи, сравнения, определения, метафори, алегории. Европейските знания са били за него толкова интразначими, че без съмнение, е можел да ги превръща в мощни изразни средства на оригиналната си творческа мисъл.

Каква огромна пропаст лежи между него и нас? Пропаст не толкова календарна. За него и хора като него Самюел Смайълс (шотландски писател, журналист и лекар от XIX и XX век) казва: „Има велики хора, за които може да се каже, че са почнали да живеят след смъртта си!“. Не знам дали Ботев е вярвал в Бог – по всяка вероятност, не. Но горещо му се е молил: „...подкрепи и мен ръката/ та кога въстане робът,/ в редовете на борбата/ да си найда и аз гробът!“ („Моята молитва“). Истината е, че по-други от нашите са били неговите ценности и възжелания. По-други са били ключовите думи на неговата

личностна същност. По-други са били приоритетите на човешкото му съществуване – бунт и борба, а не толкова подчинение и примирение; духовност и емоционалност, а не толкова материалност и рационалност; самоотричане, а не толкова кариера; патос и възторженост, а не толкова злоба и завист; гордост и чиста съвест, а не толкова зависимост и приспособяване; саможертва в името на народната свобода, а не толкова жертва на собственото достойнство в името на просперитета и благополучието; висша ценност е народното, а не личното щастие. Ботев е раздавал светлина на народа си, а днес, за жалост, всеки от нас се стреми да „освети“ преди всичко себе си. Ботев е висока до небето катедрала, величествен храм на духовното възвисяване. Храм, минавайки покрай който, трябва да сведе глава всеки, що нарича себе си за българин. А аз често си мисля, че ако поколенията след него, както и ние самите се стремяхме поне малко да приличаме на Ботев, да вселим в ума, душата и сърцето си поне част от това, което той ни е завещал, сега България щеше да изглежда съвсем иначе. Но нейсе... Сега времената са други и навярно така е пожелала историческата необходимост. Не знам защо направих това лирично отклонение?! Може би, за да се опитам да оневиня времето си, хората около себе си и самия себе си.

Че Христо Ботев е извършил освен чисто човешки, но и познавателен подвиг – това може би успях донякъде да докажа. Но въпросът остава: как е станало така, че в онези тъмни за народа си времена един българин демонстрира такъв невероятен по съдържанието и обема си европейски познавателен кръгзор. Аз специално не знам, не намирам отговор, не мога да разбера. С моето или без моето разбиране обаче, европейският познавателен кръгзор на Христо Ботев си остава документиран факт. А аз, за да компенсирам интелектуалното си безсилие да обясня за себе си този факт, използвам метафората „познавателен подвиг“ и си мисля, че поне тя е вярна. Вярна, но не напълно способна да разкрие тайнството на енигмата, наречена „Ботев европейски познавателен кръгзор“!

Организация на изследването

Тактическата презумпция на изследването ни е елементарна. Обръщаме се към познанието на Ботев, съдържащо се в неговата мисъл и слово, защото ни се налага да поставим нечия европейска информираност като съдържателна основа на емпиричното ни изследване. Ще използваме част от европейския познавателен кръгзор на Ботев като информационна база за изследването на европейските знания на нашите студенти. Без проблем можем и сами, по собствен начин, да подберем някакъв кръг от знаци за европейско познание, по който да диагностицираме същото у изследваните студенти. Но решихме да потърсим определена заявена и доказана лична познавателна позиция, определен персонален аналог за европейски познава-

телен кръгзор, съдържанието на който да използваме като изходна точка за подобно диагностициране. Струваше ни се, че ще постигнем известна историчност и изследователска атрактивност, ако за такъв познавателен аналог вземем творчеството на Христо Ботев. Ние знаем, че Ботев в никакъв случай не е бил енциклопедист. Съвсем не сме наясно дали той е познавал по-добре Европа в сравнение със съвременниците си възрожденци и интелектуалци, някои от които са живели, образовали и работили в нея. Това всъщност е без значение. Така или иначе, Ботевото европейско познание може да бъде образец, пример и критерий за познанието за Европа въобще и по-конкретно – за изследваните от нас студенти.

И така, изследователската ни тактика е построена на следната логика. Един българин – да предположим, че е без значение кой е той – е познавал добре Европа. Неговите европейски знания оформяме като въпросник (вербален тест), който представяме на изследваните лица. По такъв начин, след като сме приели Ботевия европейски познавателен кръгзор като информационна основа на изследването и като своеобразен аналог за познание на Европа, по отговорите на изследваните студенти ще можем да диагностицираме характеристиката на техния европейски познавателен кръгзор. В най-общи линии, ние се обръщаме към тях с инструкцията: „Уважаеми студенти, един българин години преди вас е показал и доказал, че е познавал Европа. Засега вие няма да знаете кой е той. Част от неговите знания ще ви поставим под формата на въпроси. С отговорите си ще покажете доколко и вие, съвременните млади българи, познавате Европа“. Така че по време на поставянето на въпросите изобщо не ставаше дума за това кой е този българин. Отчитахме, че подобно уточнение е възможно да доведе до насочване, притесняване, дори и комплексиране на отговарящите, както и до манипулиране на техните отговори.

Изследователската ни извадка обхващаше **1312** студенти от два български университета и три колежа. Изследването продължи **11 учебни години** – от 2005/2006 до 2015/2016 г. Обемът на извадката и 11-годишната продължителност на изследването създават у нас надежда и основания за известна значимост и валидност на изводите от него. Или поне така си мислим. От всички изследвани лица **898** бяха в редовно обучение – бакалавърска степен, а останалите **414** студенти – в задочно обучение. Тези от втората форма се обучаваха в същите университети и колежи, но в магистърска степен или в продължаващо обучение на бакалавърската степен. Така се оформиха две групи (подизвадки – редовна и задочна) за изследване, което даваше възможност за търсене на корелации между техните резултати. Заради по-голямата точност и коректност изчислихме и средната възраст на изследователските групи – за студентите от редовно обучение тя бе **21** години, а за задочно – **29,7** години. Каква беше изследователската идея за посочения подбор на изследваните студенти и за разделянето им в две образователни и възрастови групи? Струваше

ни се, че той (подборът) би ни разрешил да направим анализи по отношение на европейското познание в зависимост от различните образователно-квалификационни степени и от формата на обучение, както и за влиянието на придобития възрастов опит върху европейската ориентация на изследователската извадка. Построеният на тази основа анализ на емпиричните данни и търсенето на зависимости между същите при двете изследователски групи биха валидизирали изводи поне в две посоки. Ако редовните студенти демонстрират по-качествено европейско познание, то това би аргументирало извод за благоприятно влияние на скорошното завършване на гимназиалната образователна степен, както и на настоящото им битие на активни участници в системата на редовното университетско обучение. И обратно, ако европейското познание е по-качествено при задочните студенти (бакалаври и магистри), то този факт би означавал две неща: първо – че доскорошното гимназиално и настоящото университетско обучение слабо подкрепят формирането у редовните студенти на задоволителни европейски знания, и второ – че по-големият възрастов опит по-добре мотивира европейската познавателна ориентация, т.е. че тя с годините и възрастта е възможно да се повишава, независимо че изследваните лица не водят постоянен и активен университетски живот. Формулирахме **30 показателя** на изследването. Съдържателно те представляват 30 езикови знака, оставени от Ботев и свидетелстващи за неговите европейски знания. Те бяха взети само от първия том на събраните му съчинения (1976 г.) – лирика, проза, статии и сатира, въпреки че в този том, както и в другите два, могат да се намерят (и се намериха) още много и различни подобни знаци (приложение 1). Изключено бе да трансформираме целия обем на Ботеви европейски познавателен кръгзор, дори само от първия му том, в показатели на изследването, като го редуцираме до въпроси от вербалния тест. Очевидно е, че непосилно за изследваните студенти тогава би било да отговарят на такова количество въпроси. Това, от друга страна, би накърнило конкретността, представителността и яснотата на цялото изследване. Искаше ни се подобрите 30 знака да съдържат известна евристичност, но и да бъдат сравнително достъпни за изследваните студенти, като, в същото време, да са показателни за това доколко студентите познават различни страни на Европа. 30-те показателя групирахме в **три съдържателни области**. Всяка една от тях имплицираше различен аспект на европейската цивилизация. Определените от нас съдържателни области бяха „История“, „Култура“ и „Терминология“. Те са отбелязани в представителния материал към изследването. Съдържателна област „История“ включва 11 показателя. Чрез тях диагностицираме знания за исторически събития и факти, исторически личности, митологични герои и богове. Област „Култура“ включва 12 показателя за учени, писатели и поети, литературни герои и религиозни дейци. Област „Терминология“ включва 7 показателя, отразяващи характерни и емблематични за европейската лексика изрази

и термини. В приложение 2 сме поместили знаците във всяка от трите области с указания за смисъла, който Христо Ботев е влагал при тяхното използване. Качеството на студентските отговори оценявахме в **3 степени на вярност**: „**Вярно**“ – напълно верен и точен отговор, „**Невярно**“ – напълно неверен отговор, „**Полувярно**“ – отговор, съдържащ известна ориентация и информираност, но с известни отклонения в пълнотата и вярността му. Като изследователски метод използвахме **вербален (словесен) тест** (приложение №3). Правилото за прилагането му бе елементарно. Фронтално и в смислово разбъркан ред поставяхме 30-те въпроса на изследваната група. Всеки въпрос, в зависимост от съдържанието му, предхождахме с кратко пояснение от рода на: „Какво знаете за...?“, „Кой е...?“, „Какво е...?“ или някои подобни. На някои от въпросите доста от студентите реагираха експресивно, изразявайки или безсилие от незнанието си, или ентузиазъм от знанието си, което беше показателно за тяхната неподправена активност. Реакциите им, интересни сами по себе си, оставяхме в момента без последствие и коментар. Помолвахме ги да записват отговорите си колкото се може по-бързо и спонтанно от позициите на внезапно провокирания инсайт. Много удовлетворяващо изследователя бе това, че след края на теста, задължително и без изключение, всяка изследвана група проявяваше искрен и настойчив интерес към верността на всеки един от 30-те отговора. Впечатлителност и не съвсем лицеприятни чувства възникваха у тях, когато в края им съобщавахме, че потърсените у тях знания са били притежание на самия Христо Ботев отпреди около 150 години. Елементарни, от математическа гледна точка, бяха двата **статистически метода**, които използвахме. Първият беше **K(%)**. Той изразяваше отношението на броя отговори по определен показател в една от 3-те степени към общия брой на отговорите $\times 100$. Така стойността на **K(%)** ни даваше информация за процентната значимост на отговорите за всеки показател във всяка от трите степени на вярност. Вторият статистически метод беше **K_{ср}(%)**, който изразяваше средноаритметичната величина на **K(%)** за съответната степен, като цяло. Стойностите на **K_{ср}(%)** ни даваха информация за общото състояние на всяка от трите степени, което, от своя страна, ни даваше право на изводи за качеството на вярност на отговорите, обобщено по всички показатели както за съответната изследвана група, така и за цялата изследователска извадка. Стойностите на двата „**K**“ са видни от приложените тематично оформени таблици и графики. **Организацията на анализа** ще проведем в следните **три етапа** (варианта).

Първи етап. Обобщен вид на познавателния кръгзор на изследователската извадка за Европа. Представителен анализ на качеството на цялостното състояние за 30-те показателя в трите степени на вярност („Вярно“, „Полувярно“, „Невярно“).

Втори етап. Вид на познавателния кръгзор на изследваните студенти за Европа във всяка една от трите съдържателни области („История“, „Култу-

ра“, „Терминология“). Анализ на общото състояние на съдържателните зони и конкретен анализ на някои по-атрактивни (много високи или много ниски) резултати на определени показатели – като знание или незнание. **Сравнителен анализ** на общите резултати **между трите зони**.

Трети етап. Вид на познавателния кръгзор за Европа на двете изследователски извадки (редовно и задочно обучение). Анализ на общото състояние на всяка от двете извадки, изразено в количествените данни на трите степени. Придружаващ анализ на по-значими различия между двете извадки в резултатите им по определени показатели. **Сравнителен анализ** на общите резултати за двете извадки.

Анализ на резултатите

Анализ на резултатите в първи етап

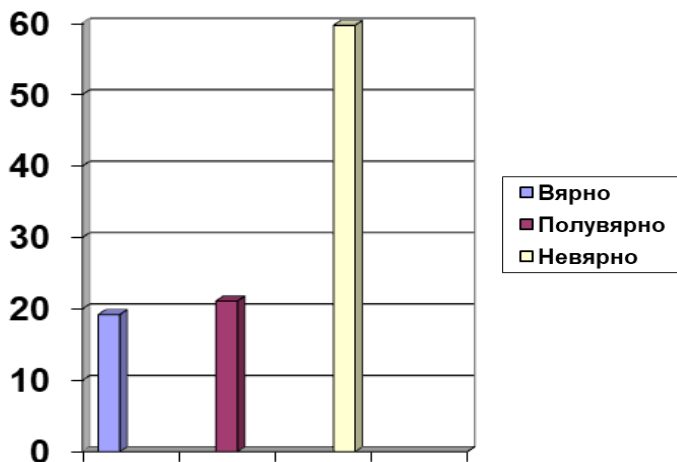
Общ вид на европейския познавателен кръгзор

Според заявената схема на анализа на данните от изследването в първи етап ще представим общото състояние на неговите резултати, видими от таблица 1 и графика 1.

Таблица №1. Общ вид на познавателния кръгзор на цялата извадка (редовно и задочно обучение – 1312 изследвани лица)

№	Показатели	Вярно		Полувярно		Невярно	
		Брой	К(%)	Брой	К(%)	Брой	К(%)
1.	Наполеон	432	32,9	301	22,9	579	44,2
2.	Херкулес	577	44	519	39,5	216	16,5
3.	Й. Гюте	364	27,7	554	42,2	394	30,1
4.	Нотабил	7	0,5	10	0,8	1295	98,7
5.	Дж. Гарибалди	77	5,9	138	10,5	1104	84,1
6.	Л. де Вега	40	3	58	4,4	1214	92,6
7.	Патките и Рим	97	7,3	3	0,2	1213	92,5
8.	Фауст	148	11,2	124	9,5	1040	79,3
9.	Цезар	78,3	59,7	244	18,6	285	21,7
10.	И. Нютон	132	10,1	1046	79,7	134	10,2
11.	Буцефал	59	4,5	98	7,5	1155	88
12.	О. Бисмарк	173	13,1	132	10,1	1007	76,8
13.	Елегия	263	20	503	38,3	546	41,7
14.	О-в Св.Елена	110	8,4	11	0,8	1191	90,8
15.	Гъливер	375	28,6	387	29,5	550	41,9
16.	Ал. Македонски	170	13	440	33,5	702	53,5
17.	Дж. Байрон	148	11,3	245	18,7	919	70
18.	“О, tempora...”	180	13,7	11	0,8	1121	85,5

19.	Еретик	489	37,3	188	14,3	635	48,4
20.	Бакхус	40	3	154	11,7	1118	85,3
21.	М. Рид	80	6	380	29	852	65
22.	Епитафия	64	3,5	78	5,9	1188	90,6
23.	Темида	314	23,9	817	62,3	181	13,8
24.	Панславизъм	24	1,8	26	2	1262	96,2
25.	Х. Хайне	225	17,1	246	18,8	841	64,1
26.	Дон Кихот	498	37,9	560	42,7	254	19,4
27.	Сентенция	403	30,7	168	12,8	741	56,5
28.	Сократ	606	46,2	387	29,5	319	24,3
29.	Омир	679	51,7	388	29,6	245	18,7
30.	Игн. Лойола	12	0,9	94	7,2	1206	91,9
Кср(%)		7561	19,2%	8313	21,1%	23486	59,7%

Графика №1. Общ вид на познавателния кръгзор за цялата извадка

Както средноаритметичните стойности в края на таблицата, даващи общена картина на резултатите, така и броят на отговорите и процентите за всеки един от 30-те показателя в трите степени на знанието („вярно“, „полувярно“ и „невярно“) очертават незадоволителен общ и конкретен вид на „портрета“ на европейския познавателен кръгзор, представен от изследваните от нас студенти. По-нататък, при представянето на конкретните данни по трите съдържателни области, ще анализираме по-прецизно и аргументирано най-ниските и най-високите стойности на степените на знание при определени показатели, но и сега можем да обърнем внимание на някои по-тревожни, едва ли не стряскащи за нас резултати, както и на други, из-

глеждащи по-оптимистично, макар и последните, на пръв поглед, да са, за жалост, слабо обозрими. Така например под 1% пълно знание имат данните за „Нотабил“ (0,5%) и за „Лойола“ (0,9%). Слабото знание за посочените два показателя е илюстрирано и от високото незнание за тях – за „Нотабил“ цели 98,7%, а за „Лойола“ 91,9%. Но анализът на конкретните данни, както казахме, е предмет на втория етап, а тук, в първия, сме си поставили за цел вида на общото състояние на европейския познавателен кръгзор на студентите ни. Искане се да спестим каквато и да е скептична визия за общия изглед на резултатите, но не можем да не споделим поне няколко зле звучащи факта. Да се вгледаме в процентните резултати в графи „вярно“ и „невярно“. Над 50% пълно знание имат само два показателя – „Цезар“ (59,7%) и „Омир“ (51,7%), а на „Сократ“ (46,2%) малко не му достига до сравнително престижната половина. Много от показателите са значително под 50% пълно знание. От друга страна, в графата „невярно“ намираме цели седем резултата над 90% пълно незнание – от 98,7% за „Нотабил“ до 90,6% за „Епитафия“. **Извод** за твърде по-високата тежест на незнанието в сравнение с тази на знанието.

Обобщените данни в края на табл. 1 и граф. 1 потвърждават категоричността на този извод. Демонстрирайки общото състояние на европейския познавателен кръгзор на изследваните студенти, от тях прозират два факта. Първият е свързан с това, че сборът на „вярно“ и „полувярно“ е 40,3% (19,2% + 21,1%), а невярното знание е в размер на 59,7%, т.е. незнанието убедително, с цели 19,4% (59,7 – 40,3), превъзхожда знанието и полужнанието, взети заедно. Вторият факт е ясен сам по себе си – видимо най-висока е процентната средноаритметична стойност на пълното незнание (59,7%) в сравнение със значително по-ниския резултат на пълното знание (19,2%).

Цели 40,5% (59,7 – 19,2) бележат предимството на незнанието пред знанието. Без или със скептицизъм, не можем да не направим **обобщен извод**, че съвсем не така трябва за изглежда познавателният кръгзор за Европа на едни съвременни студенти, че неговият общ вид, искаме или не искаме, изглежда твърде зле, че той в тревожно малки граници подчертава амбициите, намеренията и претенциите им да се изживяват като достойни граждани на обединена Европа, имащи законно право да се ползват от нейните възможности за личностна, духовна и материална реализация.

По-надолу публикуваме някои от най-атрактивните „бисери“, срещнати в отговорите на изследваните лица. Те, за жалост, звучат колкото комично, толкова и трагично. Четейки ги, те нямаше как да не предизвикат у нас както изненада и веселие, така и недоумение и известна доза едва ли не страх и отчаяние. Нека публикуването на цифрата на общия брой на „бисерите“ и на най-впечатляващите от тях не прозвучи нито об-

винително, нито назидателно, нито ни най-малко високомерно. Нямаме никакво намерение с посочването им да вменяваме вина, да афишираме чувства на надменен сарказъм, злобна подигравка или иронично съжаление. Просто „бисерите“ са факт и ние решихме да включим в текста някои от най-атраактивните от тях, като известна илюстрация за тревожния и неудовлетворителен според нас вид на европейския познавателен кръгозор на изследваните от нас студенти.

Бисери

Изброихме всичко 176 „бисера“. По-значителен брой куриозно звучащи определения инкасираха за себе си, например: Фауст – 19 бр.; „O, tempora! O, mores!“ – 18 бр.; Дон Кихот – 14 бр; Наполеон и Хайне – по 11 бр., и други. Ето по-атраактивните и звучащи афористично „бисери“: Цезар е „първия космонавт“; Лойола е „герой от „Осъдени души“; Байрон не е поет, а „известен стрийптизър“; има известни колебания кои градове са спасени от кряска на патките, но е твърде вероятно това да са Русе, Перник, Балчик, Силистра или Велинград, например; Майн Рид е или „създал първия телефон“, или е „немски военен“; Нютон е физик, който има „голяма роля при откриването на атома“; еретик означава „маниак по еротика“; Бисмарк е владеел германците, защото е „динозавър“ и освен това той е и „създател на Мак Доналдс“; Наполеон е бил „нисък човечец с двигателни проблеми“, а заедно с това е и „вкусен десерт“; Хайне е бил различни неща, най-значителните от които са, че е бил „хитлерист от Австрия“, „автомобилен механик“, „голям любовник“ и „създател на „Хайнекен“; Буцефал не е никакъв кон, а е „немски философ“ и „музикален инструмент“; Сократ не е бил въобще философ, а „певец“; какво се е случило на о-в Св. Елена, ли? – там „е валял първият сняг в света“, а „през Троянската война там е умряла Елена“; сентенция е „смесица от аромати“; панславизъм означава „фен на Славия“; Фауст е най-разнообразни неща, между които е бил „гръцки император“ под името „Юстиниан Фауст“, бил е може би и „птица“, или „фараон“, а най-вероятно Фауст е герой от „Ромео и Жулиета“; елегия означава „войска“; Омир е „герой на Шекспир“; епитафия е, за съжаление, „оплешивяване“; Дон Кихот е правилно да се пише „Донки Хот“ и е бил „бандит“, „ухажьор и любовник“, „алкохолик и пианица“, даже е бил и „един от тримата мускетари“; Бакхус е „нещо за ядене“ и по-точно „вафла“, „кървавица“ или „немска супа“; трудно се превежда „O, tempora! O, mores!“; но най-логично е този латински израз да означава няколко неща: „О, боже! Какво е това?“, или „Мързелът мъчи!“, или „Разделяй и владей!“, или „Луд умора няма! Само се поти!“, или „Ако те набора, ще те умора!“, или „Ако те хвана, ще те скъсам!“.

Анализ на резултатите във втори етап

Вид на европейския познавателен кръгзор в съдържателна област „История“

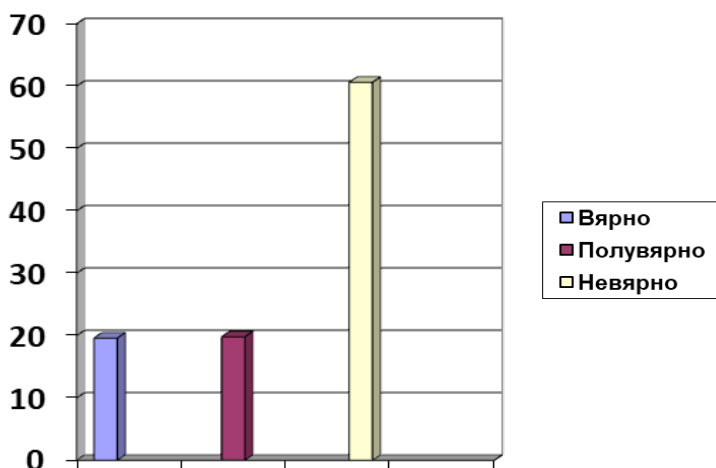
Споменахме, че резултатите по показателите в тази съдържателна област ще презентират знанията на изследваните лица за развитието на Европа в исторически план. Историческият контекст според нас е важен елемент от характеристиката на европейския познавателен кръгзор, доколкото в историко-философски план, настоящето е функция на сътвореното в миналото, а приемствеността между исторично и актуално е закономерност на общочовешкото развитие. В този смисъл, отношението – емоционално или рационално, или и двете – на изследваните лица към сегашна Европа би трябвало да съдържа в себе си и познание за различни аспекти от нейното минало. Във връзка с това, изследователските показатели от съдържателна област „История“ включват знания за интересни исторически събития и факти, значими исторически личности, атрактивни митологични герои и богове (приложение 2).

Да анализираме конкретните данни в съдържателната област (табл. 2 и гр. 2). Каква е картината в графа „вярно“? Само един от показателите е с резултат над 50-те процента и това е споменатият вече „Цезар“ с 59,7%, като до средната стойност се доближава и „Херкулес“ – 44%. От всичко 11-те показателя това са двата, заслужаващи сравнително позитивна оценка. За слаби знания приемаме тези със стойности под 10% в степен „вярно“. Такива стойности констатираме при пет показателя: „Бакхус“ – 3%, „Буцефал“ – 4,5%, „Дж. Гарибалди“ – 5,9%, „Патките и Рим“ – 7,3%, и „О-в. Св. Елена“ – 8,4%. Ниските знания най-добре се илюстрират от показателите в степен „невярно“.

Таблица №2. Вид на познавателния кръгзор в съдържателна област „История“

№	Показатели	Вярно		Полувярно		Невярно	
		Брой	К(%)	Брой	К(%)	Брой	К(%)
1.	Наполеон	432	32,9	301	22,9	579	44,2
2.	Херкулес	577	44	519	39,5	216	16,5
3.	Дж. Гарибалди	77	5,9	138	10,5	1104	84,1
4.	Патките и Рим	97	7,3	3	0,2	1213	92,5
5.	Цезар	783	59,7	244	18,6	285	21,7
6.	Буцефал	59	4,5	98	7,5	1155	88
7.	О. Бисмарк	173	13,1	132	10,1	1007	76,8
8.	О-в Св. Елена	110	8,4	11	0,8	1191	90,8
9.	Ал. Македонски	170	13	440	33,5	702	53,5
10.	Бакхус	40	3	154	11,7	1118	85,3

11.	Темида	314	23,9	817	62,3	181	13,8
	Кср(%)	2832	19,6	2857	19,8	8751	60,6

Графика №2. Вид на познавателния кръгозор в съдържателна област „История“

Тук над и около 90% приемаме като значителна степен на незнание. Логично тези показатели, които са регистрирали ниски стойности в графа „вярно“, тук, в „невярно“, ще показват високи резултати. С най-голям е размерът на незнанието за легендата за спасяването на Рим (92,5%) и за заточението на Наполеон на остров Света Елена (90,8%). Явно Цезар, Херкулес и Наполеон, като се има предвид популярността и атрактивността на образите и дейността им, регистрират най-добра информираност за себе си – съответно 59,7%, 44% и 32,9% за „вярно“. Обяснимо е ниското знание за Бакхус като специфичен и нехарактерен бог в древноримската религиозна система, както и за коня на Александър Македонски – съответно 3% и 4,5% „вярно“ и 85,3%, и 88% „невярно“. Недоумение обаче предизвиква например ниското знание за борца за освобождение на Италия Дж. Гарибалди (едва 5,9%) или за великия завоевател Ал. Македонски (13%), дори и за „железния канцлер“ Ото фон Бисмарк (13,1%).

Още подобни примери могат да се посочат при анализа на трите степени на знание, но таблица 2 достатъчно добре, по нашето, илюстрира конкретната картина на исторически европейски познавателен кръгозор на изследваните студенти. По-важни са данните за неговото общо състояние, представени и в графика 2. Знанието за историята на Европа изглежда безапелационно ниско – пълното незнание е от 60,6%. То е не само високо само по себе си, но е и твърде по-високо от стойностите на „вярно“ – едва 19,6%, и на „полувярно“

– 19,8%. Освен това стойността на незнанието (60,6%) е статистически значително по-висока – с цели 21,2%, дори от сбора на знанието и полузнанието като благоприятни негови степени (19,6% + 19,8%). **Обобщеният извод** е, че видът на знанието на изследваните лица за историята на Европа е категорично недобър. Студентите ни демонстрираха в тревожни размери неориентираност и неосведоменост, като резултат вероятно от тяхната познавателна незаинтересованост, към историческата и митологичната атрактивност на Европа. Явно, че европейското минало малко е ангажирало техните познавателни мотиви, амбиции и нагласи.

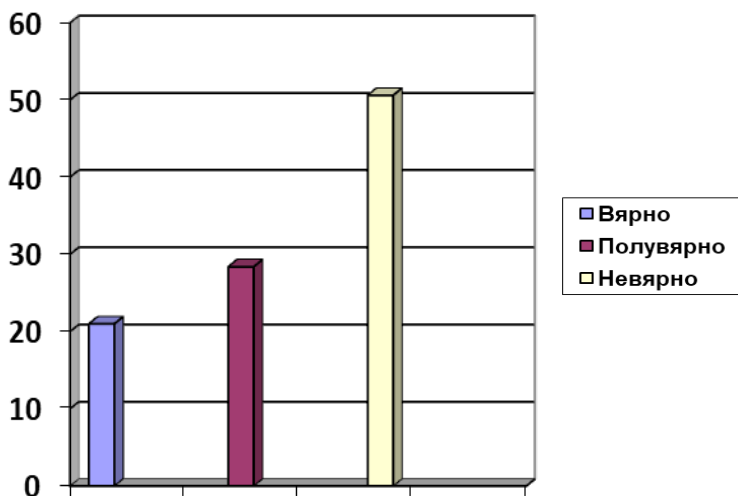
Вид на европейския познавателен кръгзор в съдържателна област „Култура“

Идеята на изследването на тази съдържателна област е да диагностицираме познавателния кръгзор на студентите за непреходността на културните ценности и достижения, създадени от Европа в нейното цивилизационно развитие през вековете. Тези ценности и достижения са персонализирани в творчеството на определени личности, създали незабравими литературни образи, научни и религиозни теории, олицетворяващи особеностите на времето. В този смисъл, както вече отбелязахме, потърсихме у изследваните от нас студенти знания за хора на изкуството и науката и за тяхната творческа продукция – писатели, поети, учени, религиозни дейци. Съдържателната област „Култура“ в нашето изследване обхваща 12 показателя (приложение 2).

Какво показва анализът на нейните конкретни и обобщени данни? На пръв поглед, малко са ниските стойности за пълно знание, както са и малко високите стойности за пълно незнание, което сочи евентуално за по-добър познавателен кръгзор в област „Култура“ в сравнение с този в област „История“ – това ще се уточни при сравнителния анализ между двете. Най-зле „стои“ знанието при Игнаций Лойола и при Лопе де Вега – от 0,9% за „вярно“ до 91,9% за „невярно“ за първия и от 3% до 92,6% за втория. Склонни сме да обясним и в определена степен да оправдаем това недобре изглеждащо знание за двата образа. Първо, Игнаций Лойола е известен религиозен лидер с определено значение и място в развитието на християнската религиозна теория и практика, както и в образователната дейност. Но така или иначе, той си остава такъв за точно определени хора, принадлежащи към определена религиозна общност и изповядващи специфична система на вероучение. Това вероятно обяснява защо нашите студенти „стоят далечно“ в познавателно отношение при показателя „Лойола“. Подобни са нещата и при Лопе де Вега. Христо Ботев го нарича „плодовит поет“ и действително той е бил такъв, но неговата популярност на поет, писател и драматург в днешно време според нас е твърде малка, което е напълно възможно да се отнася и до изследваните студенти. Добри донякъде изглеждат данните като „вярно“ знание при Омир.

Таблица №3. Вид на познавателния кръгзор в съдържателна област „Култура“

№	Показатели	Вярно		Полувярно		Невярно	
		Брой	К(%)	Брой	К(%)	Брой	К(%)
1.	Й. Гьоте	364	27,7	554	42,2	394	30,1
2.	Л.де Вега	40	3	58	4,4	1214	92,6
3.	Фауст	148	11,2	124	9,5	1040	79,3
4.	И.Нютон	132	10,1	1046	79,7	134	10,2
5.	Гъливер	375	28,6	387	29,5	550	41,9
6.	Дж.Байрон	148	11,3	245	18,7	919	70
7.	М.Рид	80	6	380	29	852	65
8.	Х. Хайне	225	17,1	246	18,8	841	64,1
9.	Дон Кихот	498	37,9	560	42,7	254	19,4
10.	Сократ	606	46,2	387	29,5	319	24,3
11.	Омир	679	51,7	388	29,6	245	18,7
12.	Игн. Лойола	12	0,9	94	7,2	1206	91,9
	Кср(%)	3307	21	4469	28,4	7968	50,6

Графика №3. Вид на познавателния кръгзор в съдържателна област „Култура“

Древногръцкият поет единствено надхвърля половината пълно знание – 51,% – и е с относително малко пълно незнание – 18,7%. Сравнително добро, близо до 50%, е и пълното знание за Сократ – 46,2%. Изглежда, че историята и културата

на Древна Гърция се оказват най-впечатляващи за изследваните от нас студенти. Заедно с това обаче има няколко количествени данни, които, поне за нас, са тревожни по отношение на знанието на млади хора за обекти, емблематични за културата на Европа. Например за Фауст има само 11,2% пълно знание и цели 79,3% пълно незнание. Двама велики европейски поети – Дж. Байрон и Х. Хайне, имат твърде ниско пълно знание – съответно 11,3% и 17,1%, и високо незнание – съответно 70% и 64,1%. Очевидно поезията съвсем не е в познавателния обсег на изследваните лица. Най-голямо недоумение и определена тревожност за нас будят данните за Майн Рид. Този интересен писател, велик в приключенския жанр, впечатляващ, занимателен и привлекателен като сюжети и образи, които е създал, толкова близък с виталността и атрактивността си до възрастовата характеристика на младия човек, е отбелязан от нашите студенти с твърде ниско пълно знание – едва 6%, и сравнително високо пълно незнание – 65%. Песимистично може да звучи, но съм принуден да направя **извод**, че те малко четат, щом са останали познавателно далечно от увлекателността на перото на такъв писател като Майн Рид. В същия този контекст на неудовлетворение „звучат“ и данните например за Гъливер, дори и за Дон Кихот. Нютон има ниски положителни данни (10,1% за „вярно“), тъй като малко от изследваните лица знаеха, че той е англичанин, а го сочеха като френски, американски, немски, дори и руски учен.

Общите данни за съдържателна област „Култура“ са по-малко недобри от тези за „История“ (табл. 3 и граф. 3). Пълното незнание е малко над половината – 50,6%. Не са особено категорично раздалечени една от друга данните за трите степени на знание (21% – 28,4% – 50,6%), което говори за известна компактност и донякъде ниска разсеяност от пълното до непълното знание. И все пак **основният извод** е, че пълното знание е най-слабо индикирано (21%), което говори за висока значимост на ниската информираност за културата на Европа. По-малкото пълно знание за тази култура е за сметка на по-голямото пълно незнание, което си остава разочароващ индикатор за европейския познавателен кръгзор на съвременните студенти.

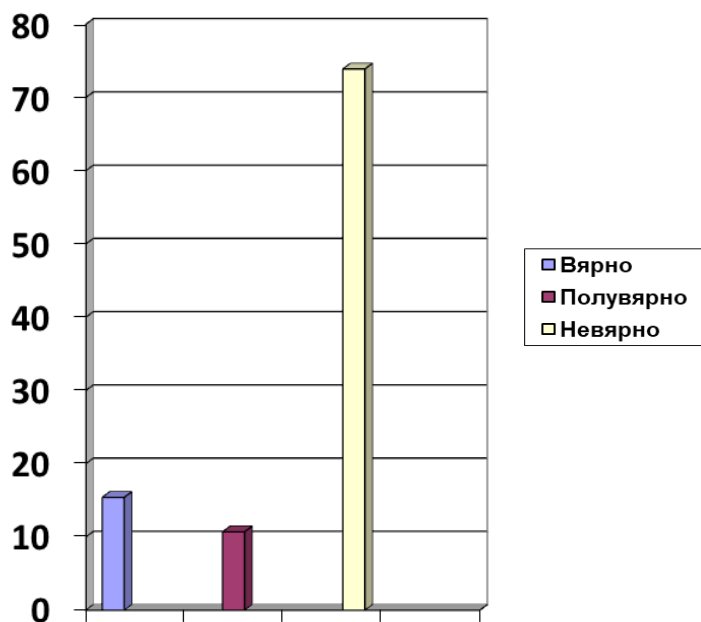
Вид на европейския познавателен кръгзор в съдържателна област „Терминология“

Чрез изследването в тази съдържателна област се стремим да констатираме, разбира се, отчасти, качеството на терминологичната ориентираност на европейското познание на изследваните лица и на това доколко в семантиката на европейския им речников апарат има място за езикови знаци, бележещи теоретичната, понятийната и изразната идентичност на културата на Европа. Съдържателната област включва седем показателя. Съзнаваме, че този брой показатели е недостатъчно представителен и изводите не биха имали напълно валидна референтност. Но все пак според нас тяхното изследване би създало определена, макар повърхностна и непълна, образно казано „невчесана“, представа, като

ще даде възможност за формиране на някаква обща и приблизителна оценка за споменатата терминологична ориентираност на студентите. Показателите, имащи за информационна основа част от състава на европейския речник на Христо Ботев, обхваща шест термина с различно съдържание и значение, както и един емблематичен латински езиков израз: „O, tempora! O, mores!“.

Таблица №4. Вид на познавателния кръгозор в съдържателна област „Терминология“

№	Показатели	Вярно		Полувярно		Невярно	
		Брой	К(%)	Брой	К(%)	Брой	К(%)
1.	Нотабил	7	0,5	10	0,8	1295	98,7
2.	Елегия	263	20	503	38,3	546	41,7
3.	“O, tempora, ...”	180	13,7	11	0,8	1121	85,5
4.	Еретик	489	37,3	188	14,3	635	48,4
5.	Епитафия	46	3,5	78	5,9	1188	90,6
6.	Панславизъм	24	1,8	26	2	1262	96,2
7.	Сентенция	403	30,7	168	12,8	741	56,5
	Кср(%)	1412	15,4	984	10,7	6788	73,9

Графика №4. Вид на познавателния кръгозор в съдържателна област „Терминология“

От седемте показателя три имат тревожно ниско ниво на пълно знание – 0,5% за „Нотабил“, 1,8 % за „Панславизъм“ и 3,5% за „Епитафия“. Същите показатели демонстрират твърде високи стойности за пълно незнание – съответно 98,7%, 96,2% и 90,6%. От друга страна, седемте показателя не се доближават дори малко до половината от 50% пълно знание. Сравнително най-добре, ако може така да се каже, „стоят“ като пълно знание стойностите за „Еретик“ (37,3%) и за „Сентенция“ (30,3%), макар че и те според нас са твърде недостатъчни. Не ни задоволяват например 20-те процента пълно знание за „Елегия“. Първо – защото това би трябвало да е известен и познат литературно-поетичен жанр, и второ – защото едно от най-хубавите и вълнуващи стихотворения на поета Христо Ботев е именувано именно „Елегия“.

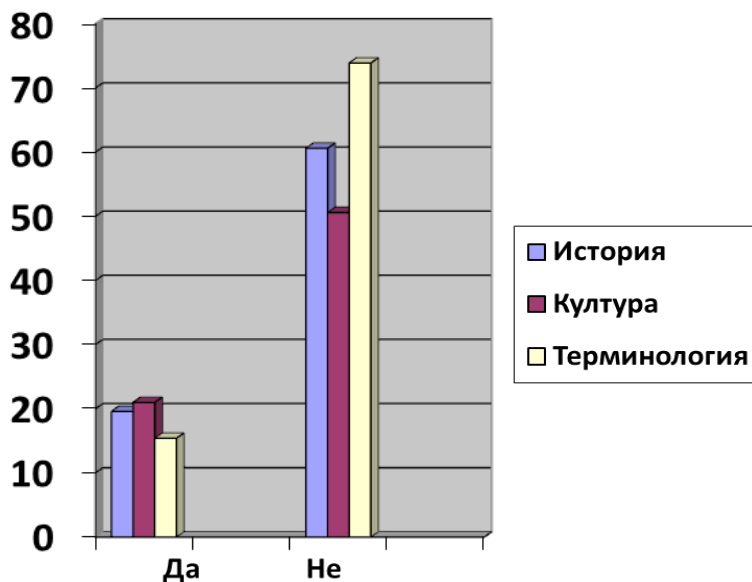
Намираме, че средноаритметичните данни, характеризиращи, като цяло, знанията на изследваните студенти в тази съдържателна област, са твърде тревожни – за пълно незнание цели 73,9%, а за пълно знание едва 15,4%. Както се казва, по comment. Общият вид на съдържателна област „Терминология“ диктува, за съжаление, **общ извод** за бедна европейска лексика на изследваните студенти, за стилова и изразна незадълбоченост и за тяхна твърде ниска терминологична информираност. Не желая да вкарвам прекален песимизъм в анализа, но очевидно техният европейски речник трудно отива по-далеко от елементарното си екзистенциално и комуникативно ниво, че стилът и семантиката на европейското им слово имат повече житейска, диалогична и витална знаковост, отколкото определена удовлетворителна ориентация в теоретичната и понятийната идентичност на формираното в столетията европейско езиково богатство.

Сравнителен вид на европейския познавателен кръгзор в трите съдържателни области

Сравнението на данните за трите съдържателни области ще създаде представа за количествената и качествената характеристика на трите аспекта на европейското знание при изследваните от нас студенти. Графика 5 нагледно илюстрира това сравнение. От нейния вид е видно, че най-благоприятни са стойностите за област „Култура“, следвани от „История“ и най-неблагоприятни са за областта „Терминология“.

Съдържателната област „Култура“ бележи 21% пълно знание и 50,6% пълно незнание, съдържателна област „История“ – съответно 19,6% и 60,6%, а „Терминология“ – разочароващите 15,4% пълно знание и 73,9% пълно незнание. Познавателната ориентираност на студентите по отношение на писатели, поети, учени, литературни образи и религиозни дейци („Култура“) е най-пълна в сравнение с тази за исторически събития, личности, факти и митология („История“), а още повече по отношение на типични европейски термини, понятия и изрази („Терминология“). Въпреки че разликите между трите съдържателни области в степен „вярно“, т.е. пълно знание, са незначи-

телни (19,6% – 21% – 15,4%), те все пак подчертават по-добрата студентска ориентираност в областта на културата. Ясно е, че времевата отдалеченост, абстрактност и неактуалност на историческото знание, както и теоретичната отвлеченост на терминологичното „страдат“, когато се съотнесат с атрактивността, образната привлекателност и емоционалността на знанието за различни аспекти на европейската култура. Този извод убедително може да се подкрепи, ако се задълбочим в данните за пълното незнание („невярно“). И за трите области то е над половината от 50%, което, само по себе си, е неблагоприятно като факт. Количеството на това пълно незнание при „Терминология“ обаче е с осезаемите 23,9% (73,9%) над тази половина, докато при „Култура“ то е само с 0,6% (50,6%).

Графика №5. Сравнителен вид между трите съдържателни области „История“, „Култура“ и „Терминология“

Общият извод от сравнението между трите съдържателни области според нас може да бъде следният. Потвърждение за твърде високата стилова повърхност и бедност на европейския езиков речник на изследваните студенти, сравнително по-добър вид на информираността им за миналото на Европа и най-благоприятна тяхна ориентираност в културните субекти и обекти на европейската цивилизация. Ясно е, че трудно младите хора могат да бъдат стимулирани, че самите те слабо се мотивират да използват езикови знаци

не само с всекидневен и разговорен смисъл, но и такива с теоретично, понятийно и научно значение. Наистина това е въпрос на говорна среда и характеристика на езиковото общуване между тях. Но според нас поне по отношение на европейската история, образователната, социалната и семейната среда би трябвало да насочват интересите им към миналото на Европа. Как иначе тези млади хора ще могат да осъзнаят значението на миналото и преживяното за състоянието на настоящето и актуалното, как ще разберат, че „тук и сега“ е закономерна функция на „там и вчера“, как ще осмислят това, че както се изразяваше покойният проф. Александър Фол, „...историята... е източник на действителността“.

Анализ на резултатите в трети етап

Вид на европейския познавателен кръгзор при двете изследователски извадки (редовни и задочни студенти)

Обсъждането на резултатите за общия вид на знания на изследваните студенти в първия етап на изследването и на вида на същите по трите съдържателни области във втория му етап би могло да се приеме като достатъчно за очертаване на „портрета“ на техния европейски познавателен кръгзор. В този смисъл, имаме основание да представим анализа на данните от третия етап в сбит и кратък вид, доколкото той може да се приеме като допълнителен и спомагателен. Според нас обаче данните тук дават възможност за обогатяване и задълбочаване на характеристиката на споменатия „портрет“. Идеята на изследването в третия етап е обяснима – да се потърсят определени сравнения и аналогии между европейските знания при редовните и задочните студенти. 898-те редовни студенти бяха на средна възраст 21 години, 414-те задочни студенти – на 29,7 години. Статистически погледнато, възрастовата разлика от 8,7 години съвсем не е малка при общ брой от 1312 изследвани лица. Освен възрастта различни също така при двете извадки са житейското им битие, организацията на учебния процес, както и отчасти дидактиката на висшето образование, с която те учебно са свързани. В тази връзка, изследването в третия етап може да се докосне до корелации между качеството на европейския познавателен кръгзор и такива факти като формата на обучение (редовна и задочна), споменатата възрастова разлика между двете извадки и академичния начин на живот, който при редовните студенти има един, а при задочните по друг вид. Най-общо казано, изследването ни в този етап би дало емпирични отговори поне на два интересни въпроса: първи – скорошното завършване на гимназиалното образование и настоящото активно участие в университетското обучение, образно казано, дълбокото и всекидневно „дишане на академичен въздух“ как влияят върху европейския познавателен кръгзор на редовните студенти, и втори въпрос – възрастта, професионалните, семейните и екзистенциалните ангажименти, както и по-епизодичното

попадане в академичната атмосфера как обуславят вида на същия европейски познавателен кръгозор при задочните студенти (по С.Ю., 2007, с.340 – 341). Нивото на качеството на европейското познание при редовните или при задочните студенти би дало отговори за благоприятното или неблагоприятното въздействие на посочените фактори върху двете изследователски извадки. Нека погледнем конкретните данни, стремейки се да намерим съдържанието на споменатите корелации и на отговорите на поставените по-горе въпроси.

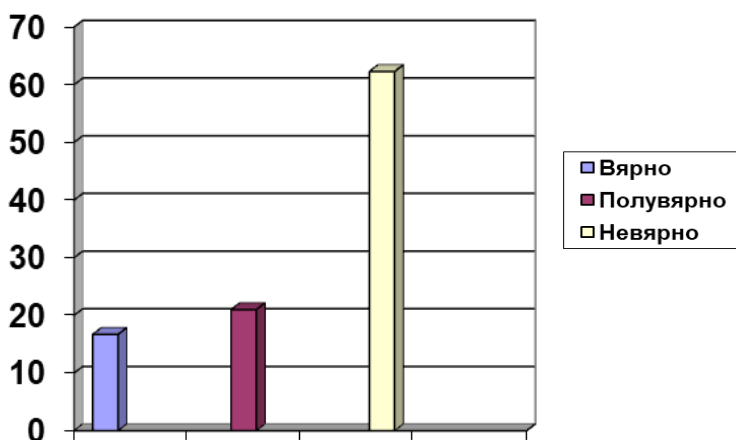
Вид на европейския познавателен кръгозор при редовните студенти

Таблица 5 отразява състоянието на 30-те показателя. Видимо е регистрирането на твърде ниски данни в степента „вярно“ и реципрочно толкова високи в степента „невярно“.

Таблица №5. Вид на познавателния кръгозор – редовно обучение

№	Показатели	Вярно		Полувярно		Невярно	
		Брой	К(%)	Брой	К(%)	Брой	К(%)
1.	Наполеон	243	27,1	214	23,8	441	49,1
2.	Херкулес	384	42,8	364	40,5	150	16,7
3.	Й. Гьоте	201	22,4	393	43,7	304	33,9
4.	Нотабил	1	0,1	10	1,1	887	98,8
5.	Дж. Гарибалди	31	3,4	74	8,2	800	89,1
6.	Л. де Вега	21	2,3	39	4,4	838	93,3
7.	Патките и Рим	57	6,3	3	0,3	839	93,4
8.	Фауст	85	9,5	69	7,7	744	82,8
9.	Цезар	511	56,9	184	20,5	203	22,6
10.	И. Нютон	81	9	717	79,8	100	11,2
11.	Буцефал	28	3,1	59	6,6	811	90,3
12.	О. Бисмарк	108	12	89	9,9	701	78,1
13.	Елегия	185	20,6	344	38,3	369	41,1
14.	О-в. Св. Елена	51	5,7	7	0,8	840	93,5
15.	Гъливер	228	25,4	274	30,5	396	44,1
16.	Ал. Македонски	115	12,8	292	32,5	491	54,7
17.	Дж. Байрон	75	8,4	140	15,5	683	76,1
18.	“О, tempoга...”	79	8,8	5	0,6	814	90,6
19.	Еретик	290	32,3	135	15	473	52,7
20.	Бакхус	24	2,7	87	9,7	787	87,6
21.	М. Рид	36	4	217	24,2	645	71,8
22.	Епитафия	22	2,4	45	5,1	831	92,5
23.	Темида	177	19,7	572	63,7	149	16,6
24.	Панславизъм	13	1,4	18	2	867	96,6

25.	Х. Хайне	127	14,1	153	17	618	68,9
26.	Дон Кихот	308	34,3	398	44,3	192	21,4
27.	Сентенция	222	24,7	120	13,4	556	61,9
28.	Сократ	379	42,2	271	30,2	248	27,6
29.	Омир	418	46,5	285	31,7	195	21,8
30.	Игн. Лойола	7	0,8	64	7,1	828	92,1
Кср(%)		4506	16,7%	5647	21%	16787	62,3%

Графика №6. Вид на познавателния кръгзор – редовно обучение

Седем показателя са на прага на тревожния минимум във „вярно“ – от впечатляващо негативните 0,1% за „Нотабил“ и 0,8% за „Лойола“ до едва 3,4% за героя на италианската революция Джузепе Гарибалди. Така „звучат“ и минималните 4% за неповторимия разказвач Майн Рид. Подобно зле изглеждат данните и в степен „невярно“. Тук също седем показателя са над тревожната граница от 90% за пълно незнание, като два от тях плътно се приближават до 100% – 98,8% за „Нотабил“ и 96,6% за „Панславизъм“. Никак не радва и обобщеният средноаритметичен вид на трите степени на знание при извадката на изследваните редовни студенти (табл. 5 и гр. 6). Стълбът на „невярно“ „страховито“ се възвисява над тези на „вярно“ и „полувярно“. Видът на графиката отбелязва няколко твърде негативни факта. Първо, 62,3% пълно незнание са статистически забележими над половината от 50%. Второ, елементарното изчисление показва, че цифрата на степен „невярно“ (62,3%) е с цели 24,6% по-голяма от сбора на другите две по-благовидни степени (16,7% + 21%). Трето, пълното незнание с цели 45,6% доминира над пълното знание (62,3% – 16,7%). И четвърто, твърде неудовлетворяващо минимална според нас е стойността на пълната европейска информираност на редовните студен-

ти – едва 16,7% са регистрирали в степен „вярно“. Като очевиден се налага **изводът** за разочароващ, неблагоприятен, тревожен, дори стряскащ вид на европейското знание на изследваните от нас редовни студенти. Искане ни се, но няма как да избегнем този извод, защото, за жалост, това диктуват данните от изследването.

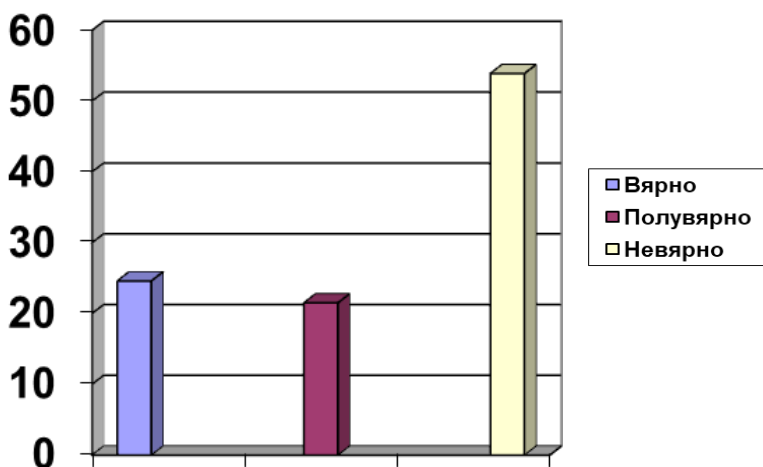
Вид на европейския познавателен кръгзор при задочните студенти

Малко по-позитивно изглеждат данните при задочните студенти (табл. 6). Въпреки това пет показателя са на тревожния минимум в графа „вярно“ и също толкова – на тревожния максимум в графа „невярно“. Това е видно от таблицата, ако анализираме разликите между двете крайни степени, а те са: от 1,4% до 98,6% за „Нотабил“, от 1,2% до 91,5% за „Лойола“, от 2,7% до 95,4% за „Панславизъм“. Подобни категорични различия между знанието и незнанието наблюдаваме и при други показатели – например при „Бакхус“ и „Лопе де Вега“. Средноаритметичните величини за 30-те показателя в трите степени на вярност (гр. 7) чертаят също недобър, но малко по-приемлив „портрет“ на европейския познавателен кръгзор при задочните студенти. Пълното незнание от 53,9%, само по себе си, е най-високо, но неговата стойност едва със 7,8% надвишава сбора от 46,1% на другите две степени – 24,6% за „вярно“ и 21,5% за „полувярно“. Може да се отбележи един позитивен фрагмент на анализа при тази изследователска извадка – пълното знание има стойност 24,6%, което не е най-ниската величина от трите степени, както това беше при всички видове анализи, направени досега. Стойността на „вярно“ надвишава тази на „полувярно“ (21,5%) с 3,1%, което свидетелства за известно, макар и малко, надмощие на пълното над колебливото европейско знание при задочните студенти. Въпреки споделената позитивност обаче факт е, че пълното знание преобладава и при тях (53,9%) – **извод** за неудовлетвореност и известно разочарование от вида на европейския познавателен кръгзор и при задочните студенти.

Таблица №6. Вид на познавателния кръгзор – задочно обучение

№	Показатели	Вярно		Полувярно		Невярно	
		Брой	К(%)	Брой	К(%)	Брой	К(%)
1.	Наполеон	189	45,7	87	21	138	33,3
2.	Херкулес	193	46,6	155	37,4	66	16
3.	Й. Гьоте	163	39,4	161	38,9	90	21,7
4.	Нотабил	6	1,4	0	0	408	98,6
5.	Дж. Гарибалди	46	11,1	64	15,5	304	73,4
6.	Л. де Вега	19	4,6	19	4,6	376	90,8
7.	Патките и Рим	40	9,7	0	0	374	90,3
8.	Фауст	63	15,2	54	13,3	296	71,5

9.	Цезар	272	65,7	60	14,5	82	19,8
10.	И. Нютон	51	12,3	329	79,5	34	8,2
11.	Буцефал	31	7,5	39	9,4	344	83,1
12.	О. Бисмарк	65	15,7	43	10,4	306	73,9
13.	Елегия	78	18,8	159	38,4	177	42,8
14.	О-в. Св. Елена	59	14,2	4	1	351	84,8
15.	Гъливер	147	35,5	113	27,3	154	37,2
16.	Ал. Македонски	55	13,3	148	35,7	211	51
17.	Дж. Байрон	73	17,6	105	25,4	236	57
18.	“О, tempoга...”	101	24,4	6	1,4	307	74,2
19.	Еретик	199	48,1	53	12,8	162	39,1
20.	Бакхус	16	3,9	67	16,2	331	79,9
21.	М. Рид	44	10,6	163	39,4	207	50
22.	Епитафия	24	5,8	33	8	357	86,2
23.	Темида	172	33,1	245	59,2	32	7,7
24.	Панславизъм	11	2,7	8	1,9	395	95,4
25.	Х. Хайне	98	23,6	93	22,5	223	53,9
26.	Дон Кихот	190	45,9	162	39,1	62	15
27.	Сентенция	181	43,7	48	11,6	185	44,7
28.	Сократ	227	54,8	116	28	71	17,2
29.	Омир	261	63	103	24,9	50	12,1
30.	Игн. Лойола	5	1,2	30	7,3	379	91,5
Кср(%)		3055	24,6%	2666	21,5%	6699	53,9%

Графика №7. Вид на познавателния кръгзор – задочно обучение

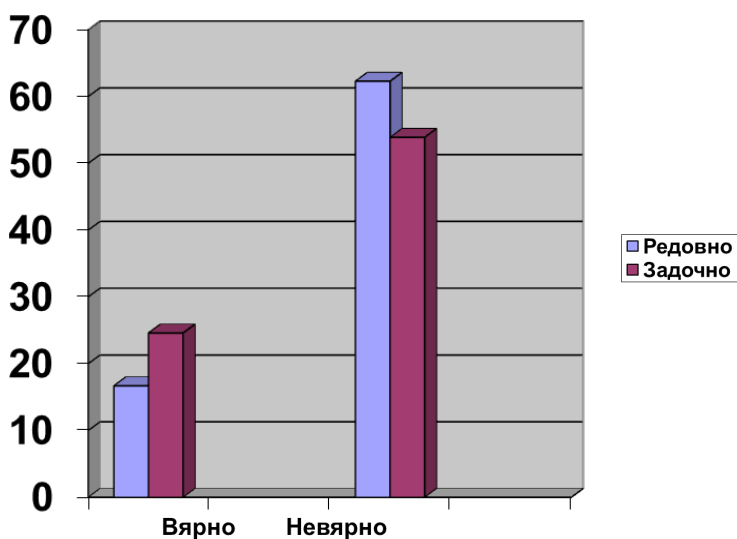
Сравнителен вид на европейския познавателен кръгзор при редовните и задочните студенти

Анализът на сравнението на данните при двете извадки (табл. 7 и гр. 8) ще проведем по дедуктивен начин – първо ще формулираме и докажем няколко обобщени извода и след това ще анализираме и обсъдим няколко конкретни данни. Презумпцията ни е да подчертаем и да обърнем внимание на това, че сравнението предизвиква у нас твърде тревожни и неудовлетворителни асоциации, които бързае да споделим.

Таблица №7. Сравнителен вид на познавателния кръгзор между редовно и задочно обучение

№	Показатели	Вярно			Полувярно			Невярно		
		Ред.%	Зад.%	Разл.%	Ред.К	Зад.%	Разл.%	Ред.%	Зад.%	Разл.%
1.	Наполеон	27,1	45,7	+18,6	23,8	21	2,8	49,1	33,3	-15,8
2.	Херкулес	42,8	46,6	+3,8	40,5	37,4	3,1	16,7	16	-0,7
3.	Й. Гьоте	22,4	39,4	+17	4372	38,9	4,8	33,9	21,7	-12,2
4.	Нотабил	0,1	1,4	+1,3	1,1	0	1,1	98,8	98,6	-0,2
5.	Дж. Гарибалди	3,4	11,1	+7,7	8,2	15,5	7,3	89,1	73,4	-15,7
6.	Л. де Вега	2,3	4,6	+2,3	4,4	4,6	0,2	93,3	90,8	-2,5
7.	Патките	6,3	9,7	+3,4	0,3	0	0,3	93,4	90,3	-3,1
8.	Фауст	9,5	15,2	+5,7	7,7	13,3	5,6	82,8	71,5	-11,3
9.	Цезар	56,9	65,7	+8,8	20,5	14,5	6	22,6	19,8	-2,8
10.	И.Нютон	9	12,3	+3,3	79,8	79,5	0,3	11,2	8,2	-3
11.	Буцефал	3,1	7,5	+4,4	6,6	9,4	2,8	90,3	83,1	-7,2
12.	О. Бисмарк	12	15,7	+3,7	9,9	10,4	0,5	78,1	73,9	-4,2
13.	Елегия	20,6	18,8	-1,8	38,3	38,3	0	41,1	42,8	+1,7
14.	О-в Св. Елена	5,7	14,2	+8,5	0,8	1	0,2	93,5	84,8	-8,7
15.	Гъливер	25,4	35,5	+10,1	30,5	27,3	-3,2	44,1	37,2	-6,9
16.	Ал.Македонски	12,8	13,3	+0,5	32,5	35,7	3,2	54,7	51	-3,7
17.	Байрон	8,4	17,6	+9,2	15,5	25,4	9,9	76,1	57	-19,1
18.	“О, tempoга”	8,8	24,4	+15,6	0,6	1,4	0,8	90,6	74,2	-16,4
19.	Еретик	32,3	48,1	+15,8	15	12,8	2,2	52,7	39,1	-13,6
20.	Бакхус	2,7	3,9	+1,2	9,7	16,2	6,5	87,6	79,9	-7,7
21.	М. Рид	4	10,6	+6,6	24,2	39,4	15,2	71,8	50	-21,8
22.	Епитафия	2,4	5,8	+3,4	5,1	8	2,9	92,5	86,2	-6,3
23.	Темида	19,7	33,1	+13,4	63,7	59,2	4,5	16,6	7,7	-8,9
24.	Панславизъм	1,4	2,7	+1,3	2	1,9	0,1	96,6	95,4	-1,2
25.	Х. Хайне	14,1	23,6	+9,5	17	22,5	5,5	68,9	53,9	-15
26.	Дон Кихот	34,3	45,9	+11,6	44,3	39,1	5,2	21,4	15	-6,4
27.	Сентенция	24,7	43,7	+19	13,4	11,6	1,8	61,9	44,7	-17,2

28.	Сократ	42,2	54,8	+12,6	30,2	28	2,2	27,6	17,2	-10,4
29.	Омир	46,5	63	+16,5	31,7	24,9	6,8	21,8	12,1	-9,7
30	Игн. Лойола	0,8	1,2	+0,4	7,1	7,3	0,2	92,1	91,5	-0,6
Кср(%)		16,7%	24,6%	+7,9%	21%	21,5%	+0,5%	62,3%	53,9%	-8,4%

Графика №8. Сравнителен вид на познавателния кръгзор между редовно и задочно обучение

Видът на графика №8, представяща състоянието на двете крайни степени на пълнотата на знанието, категорично подчертава съдържанието на тези асоциации. Пълните знания на задочните студенти (24,6%) превъзхождат тези на редовните (16,7%). Това превъзходство е с цели 7,9% (24,6% – 16,7%), което, статистически погледнато, при извадка от 1312 изследвани лица съвсем не е безобидно. От своя страна, като подкрепа на казаното, редовните студенти регистрират значимо по-голямо незнание от това на задочните – 62,3% срещу 53,9%, т.е. редовните със статистически многото 8,4% са по-незнаещи от задочните студенти. И така, **обобщените изводи: първи извод** – редовните студенти има твърде по-слаб европейски познавателен кръгзор от този на задочните; **втори извод** – предполагаемото по-добро владение на чужди езици, типично за по-младите хора, каквито са редовните студенти, съвсем не е фактор или критерий за по-добри знания за самата Европа; **трети важен извод** – опитът, възрастта, по-дългият житейски път, наситеното с важни, чисто екзистенциални по съдържание и проблеми битие, разнообразните изяви на професионалното и социалното поприще и най-важното – по-голямата от-

далеченост от академичната атмосфера и епизодичното лично участие в нея при задочните студенти не накърняват, дори стимулират, формирането у тях на определен европейски познавателен кръгзор, което може да се приеме и като изненадващо, но обяснява техните по-добри данни в сравнение с тези на редовните студенти; **четвърти много важен извод**, в известна степен водещ към песимистични размисли – нито наскоро завършеното гимназиално образование, нито настоящото активно участие в системата на редовното висше образование, нито предполагаемите сериозни занимания с различни педагогически, психологически, дидактически, езикови, етически, исторически и други хуманитарни науки се отразяват позитивно и градивно върху качеството и количеството на знанията на редовните студенти за Европа. Принудени сме да приемем, че всичко изброено по-горе в четвъртия извод представлява, за жалост, слаб и незначителен стимулиращ фактор за познавателната ориентираност на редовните студенти в европейската култура и цивилизация (по С. Ю., 2007, с. 350).

Значимостта и валидността на горните изводи бихме илюстрирали с някои конкретни цифрови данни за определени показатели, индикиращи различията на знанията между двете извадки (табл. 7). При цели 10 показателя в степен „вярно“ задочниците имат забележимо предимство пред данните на редовните студенти – от 19% за „Сентенция“ до 10,1% за „Гъливер“. Позитивността на знанието на първите е очевидна, отнесена към тази на вторите. Аналогично на горното, при степен „невярно“, редовните студенти в 11 показателя бележат над 10% по-високи числови стойности в сравнение с тези на задочните – от цели 21,8% незнание за Майн Рид до 10,4% за Сократ. Негативността на европейското знание на редовните студенти надвишава в доста пунктове тази на задочните. Внимателното вглеждане в даните за различията между двете извадки, публикувани в таблица 7, може да открие още други, дори куриозно звучащи, индикатори за по-позитивния европейски познавателен кръгзор на задочните студенти. Не го правим, защото нещата са видими с просто око и защото не ни се иска допълнително да натоварваме с негативизъм представата за европейските знания на редовните студенти. А в същия контекст, никак не желаем със силата на цифрите да подчертаваме безсилието, а може би и равнодушието, витаещи в системата на редовната форма на обучение в настоящото ни висше образование по отношение на формирането у редовните студенти на европейски познавателен кръгзор, отговарящ на изискванията на времето, в което те живеят.

*Въздигнал в великия храм на всемира
ума – в божество, свободата – за цел,
...и пламъкът негов чертае, нашепва
речта на Паусий, зова на Спартак.“
Христо Смирненски, „Христу Ботйову“*

Заклучение

В общи линии, резултатите от изследването бихме определили като незадоволителни, дори тревожни. Ясно е, че не така би трябвало да изглежда познанието за Европа на съвременни млади хора, закономерно намиращи себе си за част от европейската общност и за граждани на света. Оказа се че, в частност, техните европейски знания са нищожно бедни и непълни в сравнение с тези на Христо Ботев, че техният европейски познавателен кръгзор е категорично доказано твърде по-тесен от този на великия им предшественик.

Искам да подчертая, че представеното изследване съвсем не бе замислено като сравнително. Далече бях от намерението да сравнявам по какъвто и да е начин образа и познанието на Ботев с този на съвременните нам студенти. Изследователската ни концепция не предвиждаше подобно сравнение – друг е въпросът какво се получи в действителност. Вземахме знанието на Ботев като изходен пункт и информационна основа за съдържанието на изследването, извършвайки определени отправки към малка част от неговия европейски познавателен кръгзор. Това беше единствената ни изследователска идея. Искахме да я осъществим не за да отъждествяваме двата „сюжетни образа“ в изследователския ни „разказ“, не за да търсим корелации между образа на Ботев и този на днешните наши студенти, не за да им вменяваме някаква вина, не за да заключим, че те са длъжни да приличат на него. Не сме и помисляли, че това е възможно да се случи.

Навярно беден ще се окаже речникът ми, за да опиша изцяло дълбоката същност на Ботевия човешки и познавателен подвиг. Ботев е съкровена българска икона, а да се отъждествиш и оприличиш с една икона, е занятие непосилно. Ботев е бушуващ вулкан от безпределно родолюбие. Ботев принадлежи към духовния и борчески елит на българския народ и е заслужил това място за вечни времена. Ботев е символ на личната готовност да подчиниш всичко свое в името на безграничната си любов към собствения ти народ. Ботев е емблема за смисъла на една саможертва, окрилена от идеята за народната свобода и добруване. Ботев е предтеча на много неща, които са се случвали дълги години след него. Ботев е надскочил толкова високо времето си, че за нас, два века след него, ни е невъзможно трудно да го достигнем. Но това съвсем, съвсем не е всичко, което може да се каже за неговата изключителна личност. Ботев е велик българин, символ, предтеча, емблема и икона не само защото е дал живота си за България, не само защото е обрекъл себе си в името на нейното по-добро бъдеще, а и защото е оставил интелектуални, духовни и познавателни образци, от които да се ползват поколенията след него, и най-вече младите българи. А те не го правят, или го правят много, много малко. В това е проблемът (по С. Ю., 2007 г.; 2008 г.)! Оказа се, за съжаление, че този проблем се отнася в голяма степен и за изследваните от нас студенти.

Споделеното по-горе за образа на Ботев потвърждава заявеното от мене, че това изследване не е сравнително. Ненужно е да правим каквито и да са аналогии между днешното поколение и него. Няма как съвременните млади българи

да идентифицират собствената си личностна същност с тази на Ботев. Това не е и нужно. Никой не може да иска от тях да бъдат като него, да репродуцират в себе си неговия образ – това е както психологически, така и исторически невъзможно. Сега времената са други, светът е друг, България е друга, други са и младите българи. Днес Ботевите „елегия“, „борба“ и „молитва“ могат да бъдат за тях само извори за преклонение към един подвиг. Днес, за щастие, младите българи по никакъв начин не е необходимо да повтарят драматичната, скиталческа и жестока съдба на Ботев. Днес, едва деветнадесетгодишни, те няма защо да се изповядват на майките си с думите „...та моята младост, мале, зелена/ съхне и вехне люто язвена?!“ („Майце си“). Днес те няма нужда да разкриват съкровения си любовни чувства с думите „Мила ми Венето,... ако умра, то знай, че после Отечеството си съм обичал най-много тебе...“ (17 май 1876 г., „Радецки“). Днес трагичността и тегнешката на душата безизходица не са жалони, чертаещи житейския им път, както това е било при Ботев. Днес никой не може да каже на младите ни съвременници „търпи и ще си спасиш душата?!“ („Елегия“), а техният свят не е „светът, привикнал хомот да влачи“ („Борба“). Днес личностният профил на съвременния млад човек е необозримо далеч по-различен от същия по времето на Ботев. Да, днес времената са други и светът е друг!

Днес, тук и сега, в условията на демократичното общество в България (или поне такава, каквото си мислим, че е) младите хора свободно и закономерно търсят възможности да осъществяват себе си, да доказват и реализират оригиналността на човешката си същност, да стъпват твърдо на земята, убедени в ценността на собствената си личност, уверено да изпълняват социалните си роли и с достойнство да намират полагащото им се в света място, да завоюват житейското си поприще, към което лично се стремят, да бъдат това, което искат да бъдат, да бъдат щастливи. Да, днес те имат ненакърнимото законно право на това. И за да го постигнат, на младите наши съвременници не са им необходими нито „тъги“-те и „неволи“-те на Ботевата младост, нито Ботевите страдания, нито Ботевите жертви, нито Ботевата героична смърт. Необходимо им е едно наистина демократично общество, което да им създаде реални условия да изразят, реализират и докажат собственото си безценно „Аз“ – дали днес то го прави, това е друг въпрос.

От общочовешка, историческа и личностно-психологическа гледна точка така, в най-общи линии, стоят нещата на съпоставянето (не сравнението) на образа и времето на Христо Ботев с тези на днешните наши студенти. Но не това, както вече казахме, е идеята на настоящото изследване. Неговата идея е да характеризира техния познавателен кръгзор за Европа, основавайки се на същия на Ботев. За пореден път отбелязваме, че резултатите от изследването доказаха факта, че европейският познавателен кръгзор на нашите студенти е беден, че те много по-малко от Ботев познават Европа. Фактът си е факт, но има смисъл да направим, макар и непретенциозен, анализ и да формулираме някакви изводи за това как-

во предизвиква този факт. Има смисъл, защото сме очевидци как голяма част от българското младо поколение, по обективни и субективни причини, се стреми и надява на Европа. Но тезисно казано, не може да се стремиш и надяваш на нещо, което слабо познаваш и още по-лошо – не проявяваш стремеж да опознаеш. Защото Европа не е само средство за решаване на житейските ти проблеми, не е само начин за получаване на повече пари и на по-добро образование, не е само място, където можеш да намериш работа и да обезпечиш екзистенца си, не е само доходи, магистрали, ред, чистота, социални помощи, евтина храна, безпогрешно действащи правила и закони. Европа, образно казано, не е само „чиния за облизване“ или „обект за ползване“. Тя трябва да е и обект на знание – „поне на толкова знание, колкото Ботев е имал за нея“ (С. Ю., 2008, с. 347). А те, изследваните от нас студенти, показваха, че за тях Европа не е подобен обект и знанието за нея или го нямат, или, ако го имат, е твърде недостатъчно.

Защо? Резултатите от изследването ме накараха да се замисля за причините за това. Освен други неща Ботев не е имал например интернет. А нашите млади съвременници го имат и напълно правилно го ползват активно и във впечатлително големи размери. Въпросът обаче е в това за какво го ползват. В интернет има всичко, в него можеш да намериш и да направиш всичко. Можеш да слушаш музика, позволено или непозволено да изтегляш и да гледаш филми, да четеш книги, да получаващ каквато искаш достоверна или манипулативна информация, анонимно или персонално да се „разхождаш“ из форуми и чатове, да пазаруваш, да общуваш и споделяш с познати и непознати приятели, да завързваш почтени или непочтени запознанства, да играеш игри, изяждащи голяма част от времето ти, да „копаеш“ валута, да намираш или сам да създаваш клюки, открито или скрито да правиш коректни или некоректни, добронамерени или провокативни коментари, да помагаш или да пречиш на другите да го ползват. В интернет има още какво ли не и младите хора знаят това. Но в интернет има и полезна информация за Европа – обемиста, задълбочена, подробна, дискуссионна, атрактивна информация за Европа. Въпросът е в това същите млади хора ползват ли тази информация и изобщо досещат ли се, че я има, мотивирани ли са да я потърсят и намерят, за да се обогатят духовно чрез нея. Може да прозвучи песимистично, но аз лично се съмнявам, че го правят, или ако го правят, го правят малко и малцина от тях. Няма как да научиш каквото и да е и колкото и да е за Европа, когато „ровиш“ из интернет, тъй като те вълнува основно и преди всичко това, че нещата не стоят добре, защото „...Шушана е сама...“, но могат да са и по-добре, защото „...снощи правих кекс...“, или пък самоотвержено да съпреживяваш мъчителните терзания на една „нежна“ душа затова, че „...моето момиче го е срам от мен...“. И още безброй много подобни сърцераздирателни напъни или на много добре премерените комерсиални възделения, или на трагикомичното музикално-поетично безсилие. Няма как!

Момент! Очертах един в известна степен песимистичен образ на европейския познавателен кръгозор на днешните млади хора и посочих моята гледна точка за една от причините за това. Но искам да се надявам, че този образ е нито пълен, нито напълно достоверен. Знам, наясно съм с огромните приноси, които в миналото и днес са оставили много българи в световния и научния прогрес, доказали са и доказват стойността и ценността на интелектуалните си качества и на професионалните си компетенции, заслужили са чрез мисълта и дейността си своето достойно място в развитието на човешката цивилизация. Достатъчно е само да прочетем например двете книги на нашия журналист Венелин Минев – „Българи, за които говори светът“ (2017 г.) и „Прогонените гении на България“ (2017 г.). Просто темата на настоящото изследване е друга.

За демонстрираното слабо и непълно европейско знание на изследваните от нас студенти има според мене поне още една причина. В книгата си „Писма от земята“ великият Марк Твен, през устата на героинята си Ева, изказва една емблематична за нашето изследване мисъл, а тя е: „Знанията се придобиват с тежък труд, никой не ви ги налива даром в главата“. Истината е, че Ботев се е трудил, стремил, търсил, горещо е желаел да има знания за Европа, а нашите студенти, за жалост, не правят това. За да ги получат, те не използват информационните средства, които Ботев е нямал, но те имат в изобилие. Не искам да правя обобщения, но според мене причината не е само и не е толкова в тях. Причината е в това, че никой и никога не ги е мотивирал достатъчно да търсят и намират европейското знание, не им е разкривал смисъла от труда и усилията да го открият, недостатъчно ги е убеждавал, че да си истински европеец, не се състои само в това да познаваш европейските езици, да пътуваш до Европа или да живееш в нея, като да използваш възможностите за по-добър живот, които тя предлага, но и да я познаваш, да осмисляш нейните ценности и културни достижения, да се приобщиш към нейната цивилизационна същност. Не се е намерил някой, който да внуши в съзряващото им самосъзнание, че чрез собственото си европейско знание всеки млад човек би могъл да се идентифицира като горд и достоен гражданин на Европа и света. И това, мисля си аз, е проблем на цялата днешна обществена и културна среда, проблем на образованието и възпитанието у нас.

А може би само аз мисля така?! Може би греша?! Дано е така!

*„...съдбата не прави визита по домовете,
а трябва сам да я потърсиш.“
Карлос Руис Сафон, „Беглецът на рая“*

Послеслов

Иска ми се този „изследователски разказ“ да не е бил написан, това изследване изобщо да не се е случило, тези резултати да не са верни, а изводите да не са валидни. Иска ми се европейският познавателен кръгозор на моите

студенти да изглежда по друг начин. Имам и една надежда – изследователските години, колкото и да са много (11), и изследователската извадка, колкото и да е голяма (1312), надявам се те да не са представителни за цялото днешно българско студентство. Изследването, в края на краищата, обхвана само два български университета и три колежа. Дано в другите родни университети нещата да не стоят съвсем така?! Дано!

Иска ми се да вярвам, имам надежда, че един ден младите българи ще заприличат на истински европейци и ще бъдат приемани като такива, че ще заслужат достойната си европейска съдба, че отивайки там някъде из Европа, няма да се оставят да бъдат подценявани като неканени и нежелани пришълци, че няма да изглеждат несигурни в себе си и плахи, когато европейците ги „гледат лошо“, че в погледите им ще се чете самоувереност и самоуважение, че няма да бъдат обсебени от ниското и низко самочувствие на „гастарбайтери“ и „бели роби“, че няма да са принудени през деня да работят за Европа, а през нощта да тъгуват за България, че няма да губят ценността на собственото си его за едно евро повече. Иска ми се да вярвам, имам надежда, че един ден младите българи, отивайки в Европа, ще доказват на европейците, че я познават не по-зле от тях и че знанието им ще бъде един от изворите за тяхното самочувствие, за тяхното достойнство, за тяхната гордост, за заслуженото тяхно неотменно право да бъдат равноправни граждани на Европа.

Иска ми се да вярвам, имам надежда, че не е далече времето, когато това ще се случи. И че аз може би ще доживея да го видя.

Иска ми се да вярвам!

Имам надежда!

Амин.

Приложение №1

Азбучен списък на семантичните знаци за европейския познавателен кръгзор на Христо Ботев

Забележка. Означенията след съответния знак са за том и страница от съчиненията на Христо Ботев (Виж: Ботев, Христо. Събрани съчинения (в три тома), С., 1976.). В скобите след някои от знаците са посочени авторови пояснения.

1. Авгури – II, 286	85. Людовик XIV – II, 90
2. Аврам – I, 268	86. Маджарин – I, 90
3. Александър Македонски – I, 136	87. Майн Рид – I, 181
4. Албион – II, 138	88. Мак Махон – I, 102
5. Анахронизъм – II, 170, 276	89. Матусалови години – II, 16
6. Апостол Павел – II, 110	90. Медя – II, 15

7. Апостол Петър – II, 239
8. Атлас – II, 30
9. Афоризъм – II, 276
10. Байонет – III, 121
11. Байрон (Джордж) – I, 179
12. Бакхус – I, 127, 135
13. Бастилия – I, 125
14. Бисмарк (Ото фон) – I, 125
15. Бременските музиканти – I, 156
16. Буцефал – I, 136
17. Вавилон и Ниневия – II, 148
18. Венера – II, 196
19. Вертеп – II, 19
20. Виктор Емануил – II, 33
21. Вилхелм I – II, 19
22. Волентир – III, 550
23. Галванически ток – II, 21
24. Гамбета (Леон Мишел) – I, 122; III, 98
25. Гарибалди (Джузепе) – I, 125
26. Георг Гервес – I, 195
27. Голгота – II, 29
28. Гордиев възел – II, 97
29. Гракхи – I, 152
30. Гулибер (Гъливер) – I, 252
31. Гьоте (Волфганг фон) – I, 186
32. Давид – I, 232
33. Демостен – I, 228
34. Джеймс Кук – II, 24
35. Дженгълмен – II, 15
36. Джон Бул – II, 231
37. Дисканто – III, 125
38. Дискредитира – III, 211
39. Домбровски (Ян Хенрик) – II, 19
40. Дон Карлос – I, 102, 123
41. Дон Кишот (Дон Кихот) – I, 32
42. Дуализъм – II, 46, 63
43. Екселенц – II, 358
44. Елада – II, 210
45. Елегия – I, 19
46. Еме Мартен – I, 200
47. Емисар – III, 230
91. Месия – II, 206
92. Меценат – III, 279
93. Минерва – I, 120
94. Мисионер – III, 142
95. Навоходоносор – I, 84
96. Наполеон I – I, 126, 211
97. Нимврод (Нимрод-цар Нин) – II, 19
98. Нихилист – III, 123
99. Нотабил – I, 119
100. Нютон (Исак) – I, 130
101. Остров Св. Елена – I, 40
102. Омир – I, 123
103. Орсини Феличе – I, 125
104. Палиативно – III, 45
105. Лорд Палмерстон (Х.Темпъл) – II, 15,84
106. Пангерманизъм – III, 107
107. Панславизъм – I, 125, 229
108. Парижка комуна – I, 125
109. Пасажер – III, 241
110. Патките („плетето, избавило Рим“) – I, 138
111. Пенелопа – I, 138
112. Перикъл – III, 109
113. Пиемонт – II, 33
114. Пластографически – II, 26
115. Пол де Коковски – I, 164
116. Помпей – I, 164
117. Пренумерант – III, 175
118. Прудон (Пиер-Жозеф) – I, 20, 125
119. „Разделяй и владей“ – II, 102, 229
120. Рекрутация – III, 39, 105
121. Ротшилд – I, 96
122. Рошефор – I, 122
123. Сантинела – III, 98
124. Сатисфакция – III, 143
125. Саул – I, 232
126. Свенцицкий (Паулин) – II, 228
127. Секвестрован – III, 142
128. Сен Марк Жирарден – I, 171
129. Сентенция – I, 320
130. Септенат – III, 91
131. Сервантес (Мигел де) – II, 210

48. Епитафия – I, 147
49. Еремия – II, 207
50. Еретик – I, 109
51. Златоуст (Йоан) – II, 20
52. Изабела (Исабела I Кастилска) – I, 96
53. Илиада – I, 50
54. Илот – II, 88
55. Интернационал – II, 328
56. Интерпелация – II, 305
57. Интрасигент – III, 100
58. Ирония – III, 235
59. Историография – III, 410
60. Исус Навин – I, 250
61. Йезуити – II, 20, 228
62. Калвин (Жан) – II, 29
63. Калигула – I, 102
64. Камбиз (Камбис II) – II, 19
65. Канон – III, 28
66. Карл Хохенцолерн – II, 230
67. Катилина – I, 164
68. Колонел – III, 550
69. Конвенция – III, 113
70. Контрибуция – III, 112
71. Космополити – I, 280
72. Костюшко (Тадеуш) – III, 110
73. Кралица Виктория – I, 85
74. Круп (Фридрих) – II, 229
75. Кук (Джеймс) – II, 24
76. Кювие (Жорж) – II, 20
77. Л. Меркантини (Луиджи) – II, 21
78. Ламаргин (Алфонс дьо) – I, 133
79. Латини – III, 132
80. Лойола (Игнаций) – I, 19
81. Лонгворт (Николас) – II, 15
82. Лопе де Вега – I, 164
83. Лорд Дерби – I, 135
84. Лутер (Мартин) – II, 29
132. Силвио Пелико – I, 171
133. Сократ – I, 228, 249
134. Соломон – I, 41, 268
135. Спартак – II, 84
136. Субвенция – I, 202; III, 24
137. Телемах – I, 172, 186
138. Темида – I, 101
139. Тиберий – I, 193
140. Тьер (Луи Адолф) – I, 267
141. Фауст – I, 186
142. Фенелона (Франсоа) – I, 122
143. Филантропия – II, 299
144. Филип II – I, 126
145. Франц Йосиф – I, 209
146. Фурие (Шарл) – II, 20
147. Хайне (Хайнрих) – I, 84, 189
148. Херкулес – I, 124, 272, 273
149. Хермафродит – II, 20
150. Хотентот – II, 24
151. Хуманни чувства – III, 128
152. Цицерон – I, 164
153. Шамбор (Анри де) – III, 98
154. Юда – I, 19
155. Юлий Цезар – I, 125
156. Юпитер – I, 228
157. Ян Хус – III, 160
158. Аеронар – II, 134
159. Avanti – II, 313
160. Drang nach Osten – II, 95
161. Hanibal antre portas – II, 206
162. Memorial diplomatique – II, 165
163. Non plyn ultra – II, 134
164. O, tempora! O, mores! – I, 82
165. Statuqvo – II, 134, 138, 165
166. Status in statu – II, 264
167. Viribus unitis – II, 227

Забележка. Авторът е на мнение, че е много вероятно списъкът да е непълен, поради което той остава отворен за допълнения.

Приложение №2

Списък на показателите в трите области: „История“, „Култура“, „Терминология“

Забележка. След показателя е пряко цитиран или преразказан смисълът, вложен от Христо Ботев при литературното използване на съответния семантичен знак за европейско знание, както и том и страница от събраните му съчинения, където е открит съответният знак.

Област „История“ – 11 броя знаци:

Наполеон – император, алчен за пари, световен полицаи; I; 126, 211;

Херкулес – велик потомък; I; 124, 272, 273;

Дж. Гарибалди – борец, който не е „чапкънин“; I; 125;

Патките и спасяването на Рим – „... избавило Рим... с кокоши физиономии“; I; 138;

Гай Юлий Цезар – „... историята на Цезар“; I; 125;

Буцефал – „...буцефалът на Александър Македонски“; I; 136;

Ото Бисмарк – „...възседнал земното кълбо...“; I; 135;

Остров Св. Елена – „...да се моли богу на св. Елена“; I; 40;

Ал. Македонски – завоевател от древността, покорител на Балканите; I; 136;

Бакхус – „...богоугодните заведения на Бакхуса“, „...светът прилича на кръчма... на колене въздават възхвала Бакхусу...“; I; 127, 135;

Темида – съдебната зала като „храм на Темида“; I; 101.

Област „Култура“ – 12 броя знаци:

Й. Гьоте – нарича го „Гете“ и директно го свързва с „Фауст“; I; 186;

Лопе де Вега – „...плодовитостта на испанския поет...“; I; 164;

Фауст – герой, който не отговаря на потребностите на българския народ в момента; I; 186;

И. Нютон – противопоставя го на простотията, сочи го като висок интелект; I; 130;

Гъливер – „...пътуванията на Гулибера...“; I; 252;

Дж. Байрон – посочва стихотворението му „Цигулката“; I; 179;

Майн Рид – посочва произведението му „Ловци на растения“; I; 181;

Х. Хайне – сочи го като известен поет, например „Трагедия“; I; 84, 189;

Дон Кихот – „Дон Кишот“ – метафора за трагичен образ и съдба; I; 32;

Сократ – мъдрец; Сократ и древните гърци – да избавят народа от „варварщината“; I; 228, 249;

Омир – голям древногръцки поет и философ; I; 123;

И. Лойола – испанец; олицетворява жестокост и диктатура; „...син на Лойола...“; I; 19.

- Област „Терминология“ – 7 броя знаци:
Нотабил – сценка „Нотабил“; „...нашите букурещки нотабили...“; I; 119;
Елегия – заглавие на едно от най-тъжните му стихотворения; I; 19;
“O, tempora! O, mores!” – заглавие на фейлетон, програмна статия на вестник „Будилник“; I; 82;
Еретик – „...еретикът Пандурски...“ – подложен на църковен съд; I; 109;
Епитафия – девет карикатурни обезсмъртителни надписа; I; 147;
Панславизъм – използва го в критично-карикатурен стил, като неспособност за обединение на славяните; I; 125, 129;
Сентенция – заглавие на непубликувано Ботево стихотворение; I; 320.

Приложение №3

Съдържание на вербалния тест. Последователност на въпросите в него

1. Наполеон	16. Александър Македонски
2. Херкулес	17. Джордж Байрон
3. Гьоте	18. „O, tempora! O, mores!“
4. Нотабил	19. Еретик
5. Джузепе Гарибалди	20. Бакхус
6. Лопе де Вега	21. Майн Рид
7. Патките и спасяването на Рим	22. Епитафия
8. Фауст	23. Темида
9. Гай Юлий Цезар	24. Панславизъм
10. Исак Нютон	25. Хайнрих Хайне
11. Буцефал	26. Дон Кихот
12. Бисмарк	27. Сентенция
13. Елегия	28. Сократ
14. Остров Света Елена	29. Омир
15. Гъливер	30. Игнаций Лойола

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Botev, Hr. (1976). *Sabrani sachenia (v tri toma)*. Sofia: Balgarski pisatel [Ботев, Хр. (1976). *Събрани съчинения (в три тома)*. Бълг. писател].
- Yulzari, S. (2007) Ezikovi znaci na poznavatelna kragozor za evropa pri Hristo Botev I pri savremennite student. *Prilojna psihologia i socialna praktika*. Chernorizec Hrabar, Varna, p. 336 – 350. [Юлзари, С. (2007). Езикови знаци на познавателния кръгзор за Европа при Христо Ботев и при съвременните студенти. *Прилож-*

на психология и социална практика. Черноризец Храбър, Варна, с. 336 – 350].

Yulzari, S. (2008). Semiotika na poznavatelnia kragozor za Evropa – opit za sravnitelnen analiz mejdu Hristo Botev I savremennite student. *Arnaudov sbornik, t. 5*. Nauchen centar po folklore i literature ‘Sv. Dimitar Basarbovski’, Ruse, p. 340 – 353. [Юлзари, С. (2008). Семиотика на познавателния кръгозор за Европа – опит за сравнителен анализ между Христо Ботев и съвременните студенти. *Арnaudов сборник, т. 5*. Научен център по фолклор и литература „Св. Димитър Басарбовски“, Русе, с. 340 –353].

HRISTO BOTEV AND THE COGNITIVE OUTLOOK CONTEMPORARY STUDENTS HAVE ABOUT EUROPE A research Story about a Cognitive Feat and a Cognitive Deficiency

Abstract. This research is conducted for the purpose of drawing a “picture” of the cognitive outlook contemporary students have about Europe. As a comparison basis in the project we have Hristo Botev’s knowledge of Europe from the middle of XIX century. He is a Bulgarian revolutionar, poet, publisher and journalist. The research includes 1312 students in internal and external state of education, interviewed in 11 years. Conclusions have been made for the feature of contemporary students’ knowledge about Europe in three areas – history, culture and terminology. An attempt has been made to outline the author’s opinion on the reasons for the students’ unfavorable knowledge about Europe.

✉ **Dr. Sinto Yulzari, Assoc. Prof.**
University of Ruse
Ruse, Bulgaria
E-mail: sinto@abv.bg